

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

VÍCEJAZYČNOST V PRÓZE K. M. ČAPKA CHODA

MULTILINGUALISM IN K. M. ČAPEK CHOD'S PROSE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Ivana Klímová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

1. TÉMA PRÁCE

Jako téma své diplomové práce jsem si zvolila vícejazyčnost (tj. výskyt prvků více národních jazyků) v prózách spisovatele konce 19. a počátku 20. století Karla Matěje Čapka Choda. Prózy výše zmíněného autora jsou z daného hlediska pozoruhodné, vícejazyčnost je zde často se opakujícím jevem majícím různou podobu a funkci.

Zdrojem pro analýzu mi byly dva Čapkovy romány, a sice Turbina (1916) a Jindrové (1921), a dále tři kratší novely a povídky: Liberum arbitrium, Polichinell Maxl (In Čtyři odvážné povídky (1926)) a Dusza ordynarna (In Ad hoc! (1919)).

2. KAREL MATĚJ ČAPEK CHOD

2.1 Životopis

Karel Matěj Čapek Chod se narodil 21. 2. 1860 v Domažlicích a zemřel 3. 11. 1927 v Praze. Byl osobitým povídkářem, romanopiscem a dramatikem, představitelem realismu a naturalismu, ale také novinářem či divadelním a kulturním referentem.

Studoval na gymnáziu ve svém rodišti a na právnické fakultě v Praze – studia nedokončil a věnoval se žurnalistice a prozaické tvorbě. Působil jako redaktor olomouckého *Našince* (1884-88), *Hlasu národa* (1888-90), *Národní politiky* (1890-1900) a od roku 1900 *Národních listů*. Literárně začal publikovat na přelomu 80. a 90. let, kdy měl blízko k okruhu autorů Šimáčkova *Světozoru* (své příspěvky podepisoval dalším jménem Karel od příhody s J. V. Sládkem, který jako redaktor Lumíra měl námitky proti neliterárně znějícímu jménu Matěj – později, když do literatury vstoupili bratři Čapkové a pracovali od roku 1917 v téže redakci *Národních listů*, připojil ještě přídomek Chod). Výtvarnými a divadelními kritikami přispíval také do časopisů (*Světozor*, *Zvon*, *Česká revue*).

Počáteční tvorba Čapka Choda obsahovala vedle humorně laděných obrázků a grotesek také prózy, jež se úsilím o autentičnost a drobnokresebným traktováním sociálních námětů již výrazněji začleňovaly do soudobé realistické a naturalistické literatury. Tyto dokumentární tendence byly podporovány autorovým žurnalistickým povoláním, pozorovatelským smyslem a znalostí života různých společenských vrstev. Styčné body s naturalismem a záliba v atraktivních námětech se uplatnily již v rané tvorbě zájmem o jedince fyzicky a duševně poznamenané, o lidi živořící na okraji společnosti (*Povídky*, *Nedělní povídky*, románový pokus *V třetím dvoře*) – v interpretaci Čapka Choda jde většinou o pasivní oběti okolností, s nimiž si výsměšně pohrává osud. Konflikt prvního významného románu (*Kašpar Lén mstítel*) byl osnován jako tragická vzpoura jedince proti společenskému bezpráví.

Příběhy životních ztroskotanců i podnikavých jedinců nabývaly prohloubenější psychologické a sociální motivace v rozsáhlých románových obrazech ze života buržoazie, umělecké bohémy, proletariátu i městské periferie, z prostředí novinářského, divadelního atd. (*Antonín Vondřejc*, *Turbína*).

V poválečné tvorbě, zvláště v románových příbězích s náměty z první světové války (*Jindrové*), je patrná snaha překonávat fatalistické pojetí společenského zla principy altruistické morálky, neodstraňující však trvalý rozpor mezi poznanou realitou a ideově uměleckou koncepcí. Ještě konstruovaněji vyznělo úsilí o etický korektiv dosavadního díla v posledních románech Čapka Choda (*Vilém Rozkoč, Řešany*). Z dalších děl tohoto autora jmenujme např. *Ad hoc!*, *Čtyři odvážné povídky* či *Psychologii bez duše*.

2.2 Zaměření tvorby, kritické ohlasy

Jak již bylo zmíněno, byl Karel Matěj Čapek Chod zejména autorem naturalistickým. Jeho prózy svým způsobem navazují i na arbesovské romaneto a jsou v nich patrné také rysy spadající do dobového „odlučování se od romantismu“.

Čapkovo dílo bylo ve své době předmětem mnoha kritických výtek. Významný kritik F. X. Šalda uznává autorovy kvality, když říká: „autor zná dokonale svět, o němž píše [...] a je autorem svědomitým a spolehlivým“; poukazuje však na to, že šíře tohoto poznání jde na úkor celistvosti díla. V podobném duchu se nese i kritika Arne Nováka, který Čapkův zájem o životní detail chápe jako významný umělecký kaz a spojuje ho s Čapkovou novinářskou profesí, v níž vidí spíš handicap než cennou uměleckou inspiraci. Podobně kritizovány byly koncepce Čapkových děl, která svým názvem ukazovala k románu monografickému (Kašpar Lén Mstitel, Antonín Vondřejc), ale metodou, jíž jsou zpracována, tento typ překračují. Čapek Chod totiž své romány rozevírá do řady poměrně samostatných epizod, romány nemají jen jeden dějový a významový plán a jednu ústřední postavu. V neposlední řadě byla Čapkovi vytýkána (a sice ze strany Bedřicha Václavka) jeho sociální nevíra a absence pozitivních východisek a ideálů v díle.

Lze říci, že Čapek Chod překračuje jak žánrový realismus, tak naturalismus, a v jeho tvorbě se objevuje i vliv expresionismu. Zdánlivě chaoticky rozbitá kompozice románu, vytýkaná přemíra detailu, bizarnost a fantastičnost některých postav a situací a tragikomická grotesknost, s níž vyznívají osudy jeho hrdinů, se jeví ne

jako neumělost, nekázeň improvizátora-fejetonisty, ale jako uvědomělý pokus o rozšíření hranic možností epické prózy, procházející v té době určitou krizí.

(podle Dobravy Moldanové: Studie o české próze na přelomu století. Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem 1993.)

2.3 Nejnovější literatura o K. M. Čapku Chodovi

Nejnovějším dílem věnujícím se osobnosti a tvorbě Karla Matěje Čapka Choda je monografie Martina Tomáška Labyrintem díla K. M. Čapka Choda. Autorovým cílem je především charakteristika Čapkovy tvorby v různých obdobích jeho života, geneze děl, kritické ohlasy, čtenáři je k dispozici i nástin biografie.

V kapitole, v níž se věnuje Čapkovu stylu, zmiňuje Tomášek např. hojné využívání cizích slov, slov nářečních či individuální jazykové charakteristiky postav. Okrajově se dotýká také tématu cizojazyčných mluvčích, konkrétně češtiny u německých postav v románu Antonín Vondřejc, jak na ni upozornil roku 1947 Pavel Eisner (EISNER, Pavel: Zadní hlava doktora Povidla. Svobodné noviny. 20. 2. 1947). Eisner vyzdvihuje Čapkovu dokonalou znalost němčiny i výjimečné lingvistické schopnosti, díky nimž dává svým postavám komolit češtinu tak, jak to nedovedl žádný český autor.

Více prací věnujících se vícejazyčnosti v literatuře zmiňuji v následující kapitole.

3. ODBORNÉ PRÁCE O VÍCEJAZYČNOSTI V LITERATUŘE

Vícejazyčnost může být stručně charakterizována jako jev, kdy se v textu vyskytují prostředky několika národních jazyků. Vícejazyčnost se přitom v textu může uplatňovat na rozličných úrovních, od slov, resp. fragmentů slov přes skupiny výrazů, výpovědi a jednotlivé promluvy zahrnuté do textu až po obsáhlejší textové pasáže. Pro terminologické uchopení těchto stránek textu můžeme zvolit označení *bázový jazyk* a *včleněné jazyky* (Mareš, 2003, str. 13-14).

O vícejazyčnosti v literatuře zatím bohužel neexistuje příliš mnoho českých prací. Zmiňuji zde tři z nich: rozsáhlou práci Petra Mareše „Also, nazdar!“, stať Miroslava Uličného *Cizojazyčné vsuvky a repliky v českých textech* a práci Josefa Jodase *Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka Choda*.

3.1 Petr Mareš: „Also, nazdar!“

Definice uvedená v úvodu tohoto oddílu pochází ze zřejmě nejrozsáhlejší a nejvýznamnější práce věnující se tomuto tématu. Jde o knihu Petra Mareše „Also, nazdar!“ s podtitulem *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Autor se zde věnuje vícejazyčnosti obecně, její podobě v literárním díle se zřetelem na podavatele i adresáta, rozborům konkrétních literárních děl napříč obdobími a žánry.

Mareš rozlišuje dvě základní formy vícejazyčnosti v textu. První z nich je **prezence**, při níž je cizojazyčné vyjádření uvedeno *in extenso*, tzn. dosahuje se shody mezi formulací uvedenou v textu a označovanou formulací ve fikčním světě textem utvářené. V protikladu k prezenci pak stojí **eliminace** vícejazyčnosti, kdy není v textu přítomen žádný explicitní poukaz na výskyt cizího jazyka (jinými slovy, je jasné, že postavy hovoří v cizím jazyce, ovšem obsah jejich hovoru je čtenářům předkládán pouze v jazyce bázovém, v tomto případě tedy českém). Speciální formou vícejazyčnosti je **deformace**, kdy subjekt, který deformovaného jazyka užívá, dává tak zpravidla najevo, že se s tímto jazykem neidentifikuje, že pro něj jde o jazyk cizí;

např. z důvodu neochoty si jazyk osvojit, či záporného vztahu k danému jazyku nebo jeho uživatelům (Mareš, 2003, str. 35-37).

Autor ve své práci vypracovává také poměrně podrobnou typologii funkcí vícejazyčnosti, a to následovně:

- funkce **indiciální** (prostý poukaz na to, že určitý subjekt užívá daného jazyka, resp. že se daný jazyk používá v určitém prostředí či určité historické situaci)
- funkce **národnostně zařazovací** (jazyk jako indikátor národní příslušnosti)
- funkce **dokumentační** (doložení autentické podoby výpovědi)
- funkce **charakterizační** (charakterizace subjektů jako jedinců či jako příslušníků určitých společenství a skupin)
- funkce **subjektivizační** (ve vztahu k jedinci: například reminiscence na minulé události)
- funkce **atmosférotvorná**
- funkce **hodnotová** (užitý jazyk vystupuje jako reprezentant určitých hodnot)
- funkce **dějotvorná** (vliv na rozvoj podávaného syžetu)
- funkce **utajovací** (brání recipientovi k přístupu k informacím)
- funkce **komikotvorná** (vyvolání komického efektu)
- funkce **výrazová** (neobvyklost, podivnost označujících)
- funkce **kreativní** (hledání determinant a hranic verbálního vyjadřování a sdělování)
- funkce **kulturní** (vyjádření v různých jazycích často vřazují texty do kulturní a historické tradice)

(Mareš, 2003, str. 41-44)

3.2 Miloslav Uličný: Cizojazyčné vsuvky a repliky v českých textech

Další z prací s touto tematikou je stať Miloslava Uličného Cizojazyčné vsuvky a repliky v českých textech (ve sborníku 14 x o překladu). Konkrétně se autor věnuje např. textům Karla Sabiny a Karla Čapka.

Podstatná část stati je věnována překladu. Uličný hovoří mj. o tom, že v knihách určených náročnému čtenáři nebyly latinské citáty až do února 1948 překládány, ani pod čarou, ani v poznámkovém aparátu. Zmiňuje také bilingvnost rakousko-uherského mocnářství. Úředním jazykem byla němčina, která se výrazně uplatňovala zejména v armádě, kde byly rozkazy vydávány německy, a to i pro Čechy, Chorvaty, Poláky či Maďary. Také v soudobé literatuře byly německé výroky často uvedeny bez překladu či vysvětlivky.

Způsoby a funkce existence cizojazyčných vsuvek a replik v textech, jejichž bázový jazyk je jazyk český, lze podle Uličného shrnout do několika bodů:

- 1. cizojazyčné citace autorů (a úsloví) v originále**
- 2. cizojazyčná motta**
- 3. citace korespondence v cizojazyčném originále**
- 4. citace v překladu, jejichž cílem je exotizovat děj**
- 5. uvádění celých pasáží v dialektu či interdialektu**

(Uličný, 1998, str. 7-8)

3.3 Josef Jodas: Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka Choda

Konkrétním využíváním cizojazyčných prvků u Čapka Choda se zabýval Josef Jodas ve své práci Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka Choda uveřejněné ve sborníku *Euroletteraria & Eurolingua* 2005.

Autor zdůrazňuje Čapkův cit pro jazyk, jeho zaměření na náročnějšího, vzdělaného čtenáře, zálibu v oborech, jako je medicína či filozofie (což se projevuje v častých přejímkách z latiny). Zmiňuje i dobovou situaci: sklonem 19. století probíhal ve znamení vědomého odklonu uživatelů spisovné češtiny od německého kulturního okruhu, výrazný byl příliv přejatých lexikálních jednotek i z jiných jazyků. Z toho důvodu nalezneme u Čapka Choda nejen německý jazyk (jenž je však

nejfrekventovanější a je zastoupen prakticky v celé tvorbě tohoto autora), ale i např. angličtinu či francouzštinu.

Jodas rozlišuje následující výskyty vícejazyčnosti:

- 1. výrazy přejaté z němčiny, němčinou inspirované, zkomolené**
- 2. cizojazyčné reálie**
- 3. termíny, knižní výrazy, úsloví, citáty**
- 4. mísení českého a německého jazyka či situace, kde se mluví výlučně jedním jazykem**
- 5. český a německý jazyk v ústech cizinců, deformace jazyků v důsledku neznalosti**

(Jodas, 2005, str. 45-49)

Hovoří rovněž o častém výskytu kalkování z německého do českého jazyka.

U Čapka Choda rozlišuje čtyři základní funkce cizojazyčných prvků:

- **funkce dokumentární**
- **funkce deklarativní**
- **funkce specificky stylová**
- **nástroj jazykové hry a komiky**

4. VÍCEJAZYČNOST U KARLA MATĚJE ČAPKA CHODA

4.1 Výskyt cizojazyčných prvků v díle

Při četbě povídek a románů Karla Matěje Čapka Choda je zřejmé, že jde o autora velmi vzdělaného a jazykově obratného. Dokladem toho je i četné užívání cizojazyčných prvků, jež je typickým znakem mnoha jeho děl.

Rejstřík cizích jazyků, které se objevují v prózách Karla Matěje Čapka Choda, je skutečně široký: nalezneme zde němčinu (Polichinell Maxl. Liberum arbitrium, „Dusza ordynarna...“, Jindrové, Turbina), angličtinu (Polichinell Maxl, Liberum arbitrium, Jindrové, Turbina), francouzštinu (Liberum arbitrium, Jindrové, Turbina), latinu (Liberum arbitrium, Jindrové, Turbina), polštinu („Dusza ordynarna...“), španělštinu (Turbina), ruštinu (Jindrové), hebrejštinu (Turbina) či dokonce sanskrt (Jindrové) aj..

Jak je zřejmé, nezřídka se cizojazyčnost vyskytuje již v názvech děl.

Cizojazyčné prvky se objevují v replikách postav i v pásmu vypravěče. Důležitými faktory pro užití cizího jazyka jsou původ postavy, její specifické vlastnosti, prostředí, v němž se příběh odehrává či dobové zvyklosti.

4.2 Němčina u Čapka Choda; soudobá jazyková situace podle Pavla Trosta

Literární díla zobrazují i soudobou jazykovou situaci. V románech ze života společnosti 19. století se proto hojně objevují jednotlivé výrazy i celé úseky promluv přejaté z německého jazyka. Totéž platí o prózách Karla Matěje Čapka Choda.

Danému fenoménu se věnuje Pavel Trost ve stati Německo–česká dvojjazyčnost (In Studie o jazycích a literatuře, 1995). Hovoří o výrazné germanizaci českých zemí v době pobělohorské a v osvěcenském období, zmiňuje obrozenecké snahy i pozdější úsilí inteligence o zlepšení postavení českého jazyka v českých zemích.

Nový vzestup češtiny v 19. a 20. století probíhal v podmínkách rozsáhlé dvojjazyčnosti. Dvojjazyčnost sahala od více či méně dokonalého ovládnutí němčiny až k lámané tzv. kuchyňské němčině (Kucheldeutsch)... (Trost, 1995, str. 138)

„Němčina, kterou se v českých zemích až do posledka mluvilo, byla bezpochyby velice rozmanitá. V německé oblasti se na venkově mluvilo různými dialekty, v městech byly nářečně zbarvené hovorové jazyky. Na českém území existovala němčina Němců a židů, „utrakvistů“ a němčina nacionálních Čechů, diferencovaná podle společných vrstev. A především to byla proslulá pražská němčina“. (Trost, 1995, str. 140)

Německý jazyk se v Čapkových prózách vyskytuje v mnoha podobách: nalezneme zde němčinu spisovnou, nespisovnou, židovský žargon či počestělé původně německé výrazy.

5. ANALYZOVANÉ JEVY, POSTUP ANALÝZY

5.1 Typologie cizojazyčných prvků podle jejich formy a práce s překladem

Cizojazyčné prvky v analyzovaných prózách dělím na:

- **izolované cizojazyčné prvky** (např. tituly, oslovení, částice s funkcí souhlasu či nesouhlasu), které se objevují v řeči postav i v pásmu vypravěče
- **cizojazyčné repliky postav** (jednoduché fráze i složitější věty)
- **citace, termíny**
- **cizojazyčné reálie**
- **skryté cizojazyčné repliky postav** (více viz oddíl 5.3 Skrytá cizojazyčnost)

Nevšímám si však pouze samotných cizojazyčných prvků, ale i toho, zda a jakým způsobem jsou překládány.

Podle tohoto kritéria rozdělují tyto prvky do následujících skupin:

- **cizojazyčné prvky překládané autorem**
- **cizojazyčné prvky překládané editorem**
- **cizojazyčné prvky nepřekládané z důvodu nízké relevance pro porozumění příběhu**
- **cizojazyčné prvky nepřekládané vzhledem k jejich obecné známosti a srozumitelnosti**
- **cizojazyčné prvky, jejichž význam vyplývá z kontextu**

5.2 Funkce cizích jazyků

Cizí jazyky neznárodně vystupují v Čapkových dílech v určité typické funkci, což rovněž zmiňují. Souhrnně lze uvést tyto funkce jazyků:

Němčina – užívání němčiny je úzce spojeno se soudobou jazykovou situací; vedle toho němčina plní funkci jazyka vojenského. V mnoha prózách Čapka Choda vystupují postavy židovského původu, což má pochopitelně vliv i na jazyk (židovská hantýrka).

Francouzština – francouzský jazyk je jazykem společenské konverzace, vyznačujícím se jistou noblesou, proto jej užívají lidé snažící se demonstrovat svou příslušnost k tzv „vyšší, lepší společnosti“. Mimo to je to jazyk módního světa (odívání, kosmetika, apod.).

Latina – latina vystupuje ve funkci jazyka vzdělanců, např. profesorů, vysokoškolských studentů. Je jazykem vědy, užívá ustálených termínů.

Angličtina – typické je užívání angličtiny pro označování reálií z oblasti sportu: zde z tenisu, fotbalu.

Snažím se také postihnout, jak se cizojazyčné prvky v řeči postav podílejí na jejich charakterizaci (národnost mluvčího, příslušnost k určité společenské vrstvě či sociální skupině, specifický vztah k danému jazyku, sebeprezentace) a jaký postoj ke konkrétním jazykům mluvčí zaujímají (mj. jejich preference pro určitou komunikační situaci).

Často je užití cizího jazyka prostředkem sloužícím k přesnějšímu vystižení atmosféry, prostředí, v němž se příběh odehrává.

Na základě tohoto zmiňuji **funkci charakterizační a atmosférotvornou**. Při svých analýzách rovněž užívám termínu **dokumentační funkce** (dle Marešovy typologie). Velmi výrazný je samozřejmě vliv doby, do níž jsou příběhy zasazeny (a samozřejmě doby, kdy byly napsány).

5.3 Skrytá cizojazyčnost

Ne vždy jsou repliky postav prezentovány čtenáři v autentické podobě, v jaké byly (chápejme samozřejmě ve fiktivním světě příběhu) vyřčeny. Hovořím zde o tzv. **skryté cizojazyčnosti** (v Marešově terminologii jde o „signalizaci vícejazyčnosti“), kdy je cizí jazyk pouze evokován některými prvky (oslovení, vyjádření souhlasu či nesouhlasu, fráze apod.) nebo je celá replika prezentována pouze v češtině. Důvodem je zpřístupnění textu čtenáři, který cizí jazyk neovládá.

5.4 Pravopis

V neposlední řadě komentuji i pravopis cizojazyčných prvků; zda jsou ponechány **v autentické podobě** vlastní danému jazyku, či jsou **psány foneticky** a jejich pravopis je přizpůsoben výslovnosti (v některých případech specifické, např. vlivem dialektu).

5.5 Členění práce

Nejprve se věnuji povídkám, poté románům. Kritériem řazení je četnost výskytu cizojazyčných prvků (příčemž postupuji sestupně), u románů přihlížím rovněž k množství užitých cizích jazyků.

Při analýze konkrétních Čapkových děl dělím cizojazyčné výrazy a repliky primárně do kapitol podle jazyků (němčina, angličtina, francouzština, latina aj.). Poté pokračuji podrobnější analýzou díla (postup je závislý na množství a různorodosti cizojazyčných prvků v díle; jako základní uplatňuji dělení na výskyt cizojazyčných prvků v replikách postav a v pásmu vypravěče).

Podstatnou část mé práce tvoří ukázky z analyzovaných próz, pomocí nichž ukazují různé způsoby práce s cizím jazykem a jeho překladem (s použitím výše zmíněné typologie). Ukázky přepisují kurzívou (je-li některý výraz psán kurzívou již v textu díla, např. při citaci či zdůraznění, užívám tučné kurzívy). Za ukázkami následuje odkaz na stránku, na níž se text v konkrétním vydání díla vyskytuje, překlad autora či editora (je-li k dispozici) nebo jiné komentáře uvedené ve vysvětlivkách. Poté eventuálně uvádím své poznámky a komentáře. Je-li ukázka delší a objevuje-li se v ní více cizojazyčných prvků, které jsou překládány editorem či autorem, uvádím, kvůli lepší přehlednosti, tyto překlady přímo v textu ukázky v závorkách za příslušnými výrazy.

Vycházím vždy z nejnovějšího vydání díla. V závěru analýzy jej porovnávám s prvním vydáním (u románu Jindrové jde o vydání druhé), pro ilustraci jazykové kompetence dobového čtenáře. Nejstarší vydání nejsou opatřena editorskými poznámkami, pouze překlady a vysvětlivkami autora.

6. ANALÝZY JEDNOTLIVÝCH PRÓZ

6.1 POLICHINELL MAXL

Povídka Polichinell Maxl je součástí souboru Čtyři odvážné povídky. Byl vydán v roce 1926, rok před autorovou smrtí. Povídky nesou všechny výrazné znaky tvůrčího rukopisu Čapka Choda – zde především suverénního vypravěče, zasvěceného znalce nejodlišnějších prostředí a obratného, ironického snovatele podivuhodných příběhů. Autor sám je nazval *odvážnými*, i když dnes nepůsobí již v tomto smyslu tak pronikavě a překvapivě jako v době svého vydání.

K rozboru používám vydání z nakladatelství Československý spisovatel z roku 1960, pro srovnání první vydání souboru z roku 1926.

6.1.1 Výskyt cizojazyčných prvků v povídce

Z hlediska výskytu cizojazyčných prvků hraje v povídce ústřední roli němčina (dále se zde objevuje ještě několik anglických výrazů). Německý jazyk lze nalézt na úrovni izolovaných výrazů v českém textu i v podobě delších čistě německých replik.

6.1.2 Práce s překladem

Co se týká přístupnosti informací podávaných v cizím jazyce, je text opatřen poznámkovým aparátem, vysvětlivkami s překlady (kdy jsou cizojazyčné prvky překládány a kdy nikoli, ukazují dále v rozboru konkrétních příkladů). Překlady jsou dílem editora knihy, vyjma dvou poznámek autora přímo v textu a jedné ve vysvětlivkách.

6.1.3 Němčina

Prvky německého jazyka jsou velice časté zejména v replikách postav; v několika případech je nalezneme také u vypravěče. Užití němčiny je podmíněno především původem postav.

6.1.3.1 Ústřední hrdina povídky: Max Blaustern

Hlavním hrdinou příběhu je úředník Max Blaustern, jemuž se také přezdívá „Polichinell“. Význam této přezdívky je ozřejměn vypravěčem:

V kruzích, k nimž přináležel před svým křtem a z nichž se nadobro trhl háčkem na svém „s“, byl zjev jeho vystižen přezdívkou „der Polichinell“, a když se oženil, říkalo se mu také „das Kameel“. Blaustern měl oba nadbytky, jakými se vyznamenává kašpárek francouzských marionet i „koráb pouště“. „Polichinell“ byl ovšem názornější, ale „das Kameel“ (na rozdíl od jednohrbého dromedára!), v němčině jedno z nejpitomějších zvířat, mu zůstalo, neboť jeho sňatek s neteří tehdejšího jeho šéfa byl mezi zasvěcenci pokládán za nejhoupější kousek, jakého se mohl někdo dopustiti. (157)

Výrazy není třeba explicitně překládat; vše podstatné se čtenář dozví v kontextu. Kvůli své tělesné vadě je Blaustern přirovnáván ke kašpárkovi¹ nebo k velbloudovi, zde metaforicky ke „korábu pouště“ (das Kamel = velbloud dvouhrbý).² „Das Kameel“ Blausternovi přezdívají také kvůli jeho nepochopitelnému činu, pro který je považován za hlupáka (jak je v ukázce řečeno, velbloud je v němčině chápán jako hloupé zvíře).

¹ Výraz „der Polichinell“ ve slovníku nenalezen; původně „Polichinello“ = komická postava z italské commedie dell' arte.

² V dobovém německo-českém slovníku (J. V. Sterzinger, 1921) lze nalézt vedle tvaru „das Kamel“ i podobu „das Kameel“, již užívá také Čapek Chod.

V textu se objevuje dvojitá podoba příjmení titulního hrdiny – Blaustern a Blauštern. Jak se dočteme hned v úvodu příběhu, Max Blaustern, žid, přestoupil na křesťanskou víru a tomu uzpůsobil i své příjmení:

Od té doby, co své křesťanství dotvrdil i katolickým sňatkem – až dotud byl s paní Sáli oddán toliko ritem původního vyznání – , začal se psát s háčkem na svém dosavadním „s“: Blauštern! Na vývěsní firmě svého závodu vykonal tuto změnu vlastní rukou a obyčejnou modrou tužkou, neboť firma byla malována na modro, aby bylo hověno barevné mystice „modré hvězdy“, v jejichž paprscích se narodil. (149)

V druhé části uvedené ukázky nalezneme i odkaz k významu Blausternova německého příjmení (Blaustern = modrá hvězda).

V povídce je v převážné většině užíváno tvaru „Blaustern“, podobu s „š“ nalezneme pouze v několika případech, převážně v úvodní části příběhu.

6.1.3.2 Němčina v replikách postav

Ústředními postavami povídky jsou již jmenovaný Max Blaustern, jeho šéf Moritz Baderle, neteř Sáli (v menší míře zde potom vystupuje Sofi, manželka Baderleho). Jde o postavy židovského původu, užívají českého i německého jazyka.

(Užívání německého jazyka v replikách postav má v povídce Polichinell Maxl mnoho podob, je rozmanité a velice časté; proto při analýze uplatňuji, pro větší přehlednost, podrobnější členění než poté u ostatních děl. Reflektuji zejména způsob zacházení s překladem.)

6.1.3.2.1 Nepřekládané prvky: obecně srozumitelné fráze

Německé prvky v replikách postav mají často podobu fráze, již není třeba překládat vzhledem k její obecné srozumitelnosti (zvolání, zaklení, známé fráze, mezinárodní slova):

Když potom sedíc na pohovce vztekle plakala a křečovitě vzlykala, naříkajíc: „Um Gotteswillen, jak se to jen mohlo stát, so was!?“... (160)

„Nu tak tedy? Pěkně prosím. Tak co tomu říká mein Schatz?“ (163)

„Aber nein, was meinen Sie, co si ode mě budete myslet“ rozzlobila se na licho Sáli...(164)

„Tas will zágn,“ odpovídal Maxl, „že si mám vzít slečnu Sáli...“ (176) (pravopis uzpůsoben výslovnosti)

„Sie, Gauner – Sie!“ zasyčel Baderle. (177)

„Kurios! Kurios!“ šeptla Sáli s přidechem posměšku.

„Kurios! Kurios!“ rozčilil se Maxl. „Největší kuriosum by snad bylo, kdybych já tu zůstal a tak dále...“ (180)

– A pro koho to vlastně stavíme, ich bitt schön? (197)

„Was?“ udělal Maxl, jako kdyby byl promluvil písař. (197)

Překládána rovněž není citace z vývěsního štítu obchodu v replice paní Baderlové:

„... a co tady na Alte Wiese vidíme? Max Blaustern, Karlsbader Oblatten- und Feinbäckerei!“ (198) (v původním německém tvaru samozřejmě uveden i název ulice - odpovídá realitě)

6.1.3.2.2 Překlady editora

U jiných výrazů a frází je k dispozici překlad editora:

„Ale copak je slepej? Ihre geschätzte Meinung bych ráda slyšela!“... (163) (vaše vzácné mínění)

„*Feenhaft!*“ zachvěl se Max. (164) (Báječné! Jako víla!)

„*Vertreckter Kerl s jeho blbým patentem!*“ řekl Baderle, a to bylo také vše, co k smlouvě podotkl. (178) (zatracený rošťák)

„*Und so was thut ein Onkel steiner Nichte an!*“ zalkala tichoučce a srdceryvně a zůstala sedět s očima dokořán, hledíc před se nehnutě. (160-161) (A tohle spíská strýček své neteři!)

Část promluvy je však přeložena také v následujícím kontextu, kdy Baderle reaguje: „*Strejc! Jakejpak strejc?*“ (161). Jde o to, že komunikace mezi postavami probíhá ve dvou jazycích: zčásti v jazyce českém, z větší části pak v jazyce německém, přičemž oba jazyky se střídají v některých případech i v rámci jedné promluvy, jak vidíme v pokračování posledně uvedené repliky:

„*Loth měl děti s vlastními dcerami und der Amnon, David's Sohn hat's der Halbschwester Thamar angetan! A přece oba stojí v Písmu svatém!*“ (161)
(– a Amnon, syn Davidův, to udělal své nevlastní sestře Tamaře)

V uvedených příkladech jde o míšení českého a německého jazyka v rámci jedné repliky. U postav v povídce ovšem nalezneme i výlučně německé repliky:

Nebylo ani třeba suché poznámky Baderlovy: „Pleite auf beider Seite!“, aby se o tom už nikdy ani nezmínila (157) (v editorské poznámce volně přeloženo: kaput skrz naskrz)³

„*Wie kann't ich's aushalten?*“ tázal se Moritz sama sebe v obvyklém monologu asi za hodinu potom. (159) (Jak bych to mohl vydržet?)

³ Doslova die Pleite = hovor. neschopnost platit, úpadek, bankrot.

6.1.3.2.3 Překlady autora

Ve vysvětlivkách nalezneme pouze jediný autorův překlad:

„... ein schon obliterierter Stempel ist nix wert, ein zu hoch diskontierter Wechsel minderwertig.“ (180) (Přetisknutý kolek nemá žádnou cenu, příliš vysoko diskontovaná směnka na ceně pozbývá (pozn. autor.))

Kromě toho se v povídce objevují dvě poznámky autora přímo v textu; za německým výrazem či frází následuje v závorce český překlad:

*Šéf podíval se jí do zad, jemu do tváře, ochotně a vlídně se rozesmál a řekl:
„Prosit Mahlzeit!“* (Dobré chutnání.) (174)

„Is arrangiert, de Sáli wird heiraten, der Nebbich (ubožák, chud'as) Blauštern wird se nehmen! Übermorgen!“ (158) („Je zařízeno, že se Sáli vdá, vezme si ji ten chudák Blauštern! Pozítří!“). Toto se dočteme ve vysvětlivkách, v překladu editora knihy – výraz „der Nebbich“ je tedy de facto přeložen dvakrát.)

6.1.3.2.4 Význam vyplývající z kontextu

Časté jsou také případy, kdy nejsou německé prvky překládány, neboť jejich význam, resp. komunikační funkce, vyplývá z kontextu:

A když se paní Sofi nespokojila pouhou mimikou a ozvala se stručným: „Nun?“... (158) (je řečeno, že se postava, o níž je řeč, nespokojila s mimikou svého komunikačního partnera, chtěla po něm jasnou odpověď – v její promluvě jde tedy o výzvu)

„Sie Tepp, Sie!“ nadala mu Sáli ...(165) (i bez překladu jasná komunikační funkce – nadávka)⁴

⁴ Zřejmě zkomoleno, pravopis přizpůsoben výslovnosti; původně der Depp = nář. hlupák, nemotora, lid. pitomeček, moula.

Stojíc dopíjela Sáli kávu zúmynně zdlouhavě, a teprve když se ozvalo z otevřených dveří ještě tázavější: „Na also?“, vyhověla výzvě. (166) (jasná komunikační funkce – výzva)

...a také se otázal: „Sind Sie vielleicht meschuge, Blaustern?“ A zaklepal si dlaní na čelo. (171) (nehledě k obecně dobře známému významu slova „meschuge“, je záměr sdělení zřejmý z popsaného gesta)

„... Předešlej měsíc ste platil vy, a já ke všemu nepřišla, dnes platím já a přídu, musím vám vynahradit všechno, slyšíte, všechno, o co ste tenkrát přišel! Ehrenwort! Jen ten portmonajs zase hezky schovejte!“ (174-175)

I bez překladu je jasná funkce německého výrazu, jde o slib, což je také explicitně řečeno v následujícím kontextu: *Slib svůj, že mu všechno nahradí, splnila do té míry...*(175); doslova přeloženo das Ehrenwort = čestné slovo. Zkomolený výraz portmonajs, s fonetickým pravopisem (das Portemonnaie = peněženka; výraz přejatý do němčiny z francouzštiny), je obecně dobře srozumitelný.

6.1.3.2.5 Skrytá cizojazyčnost

„Že musela Sáli odtud z rodinných příčin, to může snad být pravda, ale-je li to pravda, potom jsou to rodinné záležitosti a po těch nikomu nic není!“

„Wie heisst: Niemanden? Mám-li já vstoupit do té rodiny, potom přece nejsem žádnéj Niemand!...“ (176-7)

Ukázka pochází z Baderleho rozhovoru s jeho nadcházejícím zetěm Blausternem. Z reakce Blausterna je patrné, že replika, na niž reaguje, byla řečena v němčině. Čtenáři je však prezentována v jazyce českém (uvedení celé repliky v autentickém německém znění by zřejmě způsobovalo průměrnému čtenáři potíže s porozuměním).

Jen v tomto jediném případě je jasně naznačeno, že replika byla vyřčena v jiném jazyce, než v jakém je prezentována. Nebylo-li tomu tak i v jiných případech, nelze s jistotou říci. Víme však, že hovořící postavy ovládají i češtinu, proto je možné, že opravdu v některých případech hovoří výlučně česky, občas mísí ve svých promluvách oba jazyky, jindy hovoří německy. Takto nastíněné jazykové chování je autorovým přínosem k přesnějšimu vystižení doby, v níž se příběh odehrává.

6.1.3.2.6 Postava Sáli

Pouze u jedné z postav, a sice u Sáli, lze vysledovat konkrétní motivaci volby jazyka (v tomto případě češtiny), jež pak přispívá také k charakterizaci postavy. Sáli užívá češtiny, když chce zapůsobit určitým dojmem, k jehož vytvoření ji zřejmě připadá německý jazyk nevhodný; toto chování je v povídce i explicitně pojmenováno:

*Seděli bysme vedle sebe, Maxl, ech vodpuste! Pane Blaustern, měla sem říct.“
Když chtěla být nejsvědňjší, začala česky. (164)*

*„Nic za zlý, Maxl!“ řekla česky, jakž mluvívála vždy, chtěla-li být zvlášť upřímná, „du dnes pryč z obchodu a nechtěla bych se s vámi špatně rozejít, za živej svět ne!“
(172)*

Za povšimnutí jistě stojí i podoba češtiny v Sálině řeči – objevují se zde nespisovné, obecněčeské prvky. Sáli užívá onkání (oslovování v 3. os. sg.):

„Jejej, ten je hodnej! A že je tak hodnej a galantní, ukážu já mu, jak já krmím našeho máníčka, ale zůstat hodnej!“ (166) (infinitiv „zůstat“ zřejmě není gramatickou chybou, která by poukazovala na fakt, že dívka nemá český jazyk dokonale osvojen (zde ve funkci výzvy))

6.1.3.3 Židovské výrazy

Jak bylo řečeno výše, postavy vystupující v povídce Polichinell Maxi jsou většinou židovského původu. Proto se zde, byť v nevelké míře, vyskytují i výrazy židovské (v promluvách postav i v pásmu vypravěče):

...však i pouhá narážka na to, že by ji firma mohla po případě vyplatiti, měla takový „lachezer“ ...(157) (záchvat smíchu; židovský výraz)

„Ganef! Luder, das Sie sind!“ zlořečil Baderle. (178) (výrazy nepřekládány, jejich komunikační funkce je zřejmá z významu použitého slovesa)

K židovským výrazům se zřejmě řadí také již zmiňovaný výraz „der Nebbich“, užitý m. j. i v následujícím kontextu:

Dvakrát třikrát se obracely příkopské slečinky za ním, za jeho rusou, nepokrytou, avšak vysoko nakadeřenou hlavou, jako Absalóm – a vzdychaly: „Chud’as!“, kdežto jejich maminky dodávaly suše: „Der Nebbich!“ (162)

Za povšimnutí jistě stojí fakt, že zatímco mladé dívky vyjadřují svou soustrast užitím českého výrazu, jejich matky volí komentář v jazyce německém. Zřejmě zde existovaly v preferenci jazyků generační rozdíly.

6.1.3.4 Němčina v pásmu vypravěče

Mnohem méně se vyskytují německé prvky v pásmu vypravěče:

O jejím poměru k němu bylo by možno použití německého nepřeložitelného pořekadla, nade vši pochybu semitského původu, jež pak zní:

„Sie hat einen Affen an ihm gefressen!“ i užívá se jej o nepochopitelném zamilování do ošklivce. (162)

Fráze je charakterizována jako „nepřeložitelná“, autor (ani editor) se nepokouší o překlad, neboť není třeba znát doslovný význam pořekadla – oč v zásadě jde, je čtenáři vysvětleno v kontextu. Opět se jedná o prvek židovský, jak je v tomto případě i explicitně řečeno.

V prvním uvedeném případě jde o citaci rčení, druhý případ je potom citací vyjádření postavy:

Mluvil o nich ovšem výhradně Maxl, a když to dlouho trvalo, ukázala se na víčku Sálina oka vláha, jakéž Maxl říkal: „Fensterschwitz“. (183) (nepřekládáno, není relevantní pro děj povídky)⁵

6.1.3.5 Pravopis

Co se týká formální podoby cizojazyčných, resp. německých prvků v této povídce, jsou z větší části uvedeny ve spisovné podobě, z části jsou ale komoleny, přizpůsobeny českému pravopisu či zjednodušeny se zřetelem k výslovnosti (výrazy jako „is“, „de“, „nix“ či fráze „tas will zág“ atd., které nalezneme ve výše zmíněných ukázkách). Výrazné příklady těchto jevů nalezneme i v následujících větách:

... ale potom tiskna pažbu ostře nabitého browninga v kapse, vrazil do byró k šéfovi tak prudce a vzkřikl své: „Habdyére!“ tak výhrůžně... (171) (nepřeloženo; Ich habe die Ehre = mám tu čest)

..., ale když se Sáli zdvihla s výzvou:

„Also gehm!“ zůstalo toto doznání za jeho, byť umělými zuby. (176) (Tak pojďme!)

Podobně zřetelná je deformace původní německé podoby u výrazu „štamhaltr“ (z německého der Stammhalter = nejstarší syn, udržovatel rodu) v replice paní Baderlové:

⁵ Doslova přeloženo: rosa, pot na okně.

„Tady se narodil štamhaltr, u nás, a taky zrovna předevcírem, první milion!“ (198)

Za zmínku jistě stojí i následující případ, kdy je v replice postavy užito oslovení s autentickou německou výslovností. V dané replice se objevuje také výraz „reparýrování“, jenž je odvozen z německého „reparieren“ = opravit:

*„Nic za zlý, Záli, některý vady jsou k reparýrování, a všechno může bejt zas dobrý,“
koktal Maxl, „já ti tady nechám jednu visitku, vem si z ní, co chceš!“ (180)*

6.1.4 Angličtina

V malé míře se v povídce Polichinell Maxl vyskytují i prvky anglického jazyka. Užití angličtiny nemá vliv na charakterizaci postavy, ani se neváže na nějaké prostředí, pro něž bývá angličtina typická (jak uvidíme při rozboru další povídky.) V pásmu vypravěče jde o pojmenování dobových reálií: v prvním případě jde o tanec, v druhém potom o tehdy populární značku psacího stroje:

Max svěsil smutně hlavu a Sáli odtančila „one-stepem“... (163) (nepřeloženo; one step = společenský tanec v dvoučtvrtovém taktu)

Neseděla ve strýčkově byró tenkrát u underwoodu po prvé, leč diktát dopadal onoho dne nápadně jinak než jindy. (158-159) (zde nalezneme i výraz „byró“ pocházející z francouzštiny (bureau) a přejatý do němčiny (das Büro) – s češtině uzpůsobeným pravopisem. Tento výraz není třeba opatřovat překladem, je obecně známý a srozumitelný.)

V replice jedné z vedlejších postav se objevuje zkomolenina anglického názvu Armády spásy (Salvation Army). Není překládána, již z předchozího kontextu čtenář ví, co je předmětem řeči:

„... Jsme největší nepřátelé alkoholu, náš nesmrtelný generál Búc založil Solvejčn Ormej hlavně proti alkoholu, a bývá to taky kořalka, co se první proti nám z ulice ozve.“ (185)

Armáda spásy je ještě v jednom případě pojmenována anglickým názvem, resp. jeho zkratkou, a sice v pásmu vypravěče:

Selhavší ten úder byl groteskně komický jako celá ta vědomá a tak účinná persifláž militarismu, do jaké se S. A. oděla... (184)

6.1.5 Porovnání s prvním vydáním

První vydání souboru Čtyři odvážné povídky pochází z roku 1926. Tehdejší čtenář jistě ovládal (vlivem politické situace v zemi) němčinu o mnoho lépe než čtenář současný. Z tohoto důvodu (a ovšem mnohdy také z důvodů nízké relevance pro porozumění příběhu) Čapek německé výrazy nepřekládá, se třemi výjimkami. V prvním a druhém případě je překlad k dispozici v závorce přímo v textu (stejně ponecháno v nejnovějším vydání), ve třetím je replika označena a následně přeložena pod textem (v nejnovějším vydání jde o jedinou autorovu poznámku ve vysvětlivkách):

„Is arrangiert, de Sali wird heiraten, der Nebbich (ubožák, chud'as) Blauštern wird se nehmen! Übermorgen!“ (218)

„Prosit Mahlzeit!“ (Dobré chutnání.) (240)

„... ein schon obliterierter Stempel ist nix wert, ein zu hoch diskontierter Wechsel minderwertig.“ (250) (Přetisknutý kolek nemá žádnou cenu, příliš vysoko diskontovaná směnka na ceně pozbývá.)

Motivace autorova překladu v prvních dvou případech je dosti nejasná. Jde o výrazy, které byly v dané době pravděpodobně relativně rozšířené a známé.

Co se týče třetího případu, jde o složitou repliku, již měl zřejmě podle záměru Čapka Choda čtenář doslovně porozumět.

Anglické výrazy, jež se v povídce Polichinell Maxl sporadicky objevují, překládány nejsou, stejně jako v pozdějším vydání.

6.2 LIBERUM ARBITRIUM

Povídka *Liberum arbitrium* je, stejně jako výše uvedená povídka Polichinell Maxl, součástí povídkového souboru *Čtyři odvážné povídky*. Společným rysem obou povídek je také cizojazyčný název. V tomto případě jde o jazyk latinský. Co latinský název znamená, nám naznačuje podtitul povídky „Novela o svobodě vůle“. Doslovný překlad nalezneme v textu povídky, v promluvě jedné z postav, doktora Háby:

„A kdybych,“ dodal klidněji, „rozhodnutí volní – liberum arbitrium – jest vždycky přece motivováno....“ (139)

6.2.1 Výskyt cizojazyčných prvků v povídce

V povídce se objevují izolované výrazy i celé repliky z několika jazyků – největší měrou je zastoupena angličtina, dále pak francouzština, latina a němčina. Mnohokrát jde spíše o cizojazyčnost na úrovni pravopisné (zejména co se týká angličtiny). Užívání konkrétního jazyka je téměř vždy úzce spjato s konkrétní tematickou oblastí; cizojazyčnost nalezneme nejvíce v replikách postav, ale i v pásmu vypravěče.

(Protože se cizojazyčných prvků v povídce nevyskytuje příliš mnoho, uplatňuji pouze rozdělení podle konkrétních jazyků.)

6.2.2 Práce s překladem

Autor neopatřuje text poznámkami (zřejmě z důvodu dobové srozumitelnosti cizojazyčných prvků či jejich nízké relevance pro děj příběhu; jindy význam vyplývá z kontextu). Překlady editora jsou k dispozici pouze v několika málo případech.

6.2.3 Angličtina

Anglické výrazy zde slouží převážně k autentickému vystižení prostředí, s nímž je angličtina tradičně spjata, a sice prostředí tenisového. Jde vesměs o prvky obecně známé a srozumitelné, tudíž je autor (a ani editor) nepovažuje za nutné překládat. Vyskytují se v řeči postav i u vypravěče:

...v témž exkluzivním lawn-tenisovém klubu „Service“... (112)

...hrála všechny „volley“ i „chopy“ stejně neomylně jako „forever- i backhandy“ (113)

„Tak co, pane docente, single či double?“ obrátila se Sóna k dru Hábovi... (119)

...„mám čest vám oznámiti, že budeme dnes spolu hrát poslední single...“ (121)

„Play!“ křikla Sóna a rozmáchla se pálkou... „Out!“ ohlásil Hába klidně. (122)

Druhý míč Sónin byl „foul“! (123)

...rovněž jednou z našich nejlepších nadějí na courtu i na poli vědy.“ (134)

Mnohé z těchto výrazů jsou v dnešní době psány pravopisem uzpůsobeným češtině, zatímco Čapek Chod užívá původních anglických podob, což bylo dáno dobovým územ (výjimkou je užití české podoby tvaru „klub“).

Ne všechny prvky angličtiny v povídce však souvisí pouze s tenisem. Sónu, hlavní ženskou hrdinku příběhu, označuje vypravěč výrazem „sporting-girl“. Ačkoli víme, že je hráčkou tenisu, v tomto případě funguje anglický výraz v širší platnosti, týká se sportu obecně. Užití je jistě ovlivněno také dobovou módou ve vyjadřování:

... byla Sóna Valnohová ve hře zjevem oslňujícím, ježto ani nemalebnost určitých posic nepotřela úplně grácii této skvělé sporting-girl. (113)

Již mimo oblast jakéhokoliv sportu je užito anglického prvku „shake-hand“ (opět v pásmu vypravěče). Jde o frázi označující stisk ruky (v povídce není překládána, význam je jasný z kontextu). Těžko říci, do jaké míry byla tato fráze zakotvena v dobovém úzu a do jaké míry je oblíbeným vyjadřovacím prostředkem Karla Matěje Čapka Choda (jak uvidíme při dalších analýzách, vyskytuje se ve více jeho dílech):

Napřed prudce a potom stále slaběji se zmítala, až zůstala v jeho dlani ležet, stisknuvši ji ve smrtelném zápase silou Sónina pověstného shake-handu. (131)

6.2.4 Francouzština

Francouzský jazyk je v povídce *Liberum arbitrium* úzce spojen s oblastí výsostně francouzskou – s módou, přesněji řečeno s kosmetickou péčí. Nalezneme zde dva takové výrazy, jde o názvy kosmetických prostředků, líčidel:

Když byla hotova, vyňala z kabelky ještě i crayon a jala se jím doplňovati své, ovšem nikterak bezmezerné, zato však prabled'oučké obočí. (118) (význam lze odvodit z kontextu, autor ani editor nepřekládá; crayon = tužka, krejón (na rty, na obočí))

„Chceš rouge, Safo“? oslovila ji Sóna kleslým a od něhy zdrsnělým hlasem. (119)

Ukryla nabízenou rouge zase v kapse halenky, kterou potom svlékla... (119)

V druhém uvedeném případě jde o cizojazyčnost spíše na úrovni pravopisu: v době Čapka Choda byla užívána původní francouzská podoba výrazu namísto dnešní počestlé podoby „růž“ (rouge = červené líčidlo, růž, rtěnka).

Odlíšnou motivaci má další užití francouzských replik v řeči postav, konkrétně Sóni a doktora Spěšky – oba hrdinové zřejmě francouzštinu dobře ovládají. V prvním případě, v Sónině replice, jde o citaci z literatury (přeloženo editorem):

„...Ale jinak platí i o vás, co jsem si často myslela o vašem zamilovaném básníku-filosofovi. Řeknu to v jeho rodném jazyce: Qui trop embrasse, mal étreint! Sbohem!“ (133) (Kdo mnoho objímá, špatně tiskne)

V následujícím kontextu se pak objevuje narážka na význam této repliky:

Ba nadešel okamžik, kdy se sám před sebou zarděl. Měla vlastně pravdu, příliš objímal... (133)

Sám autor svým čtenářům citaci explicitně nepřekládá, motivace může být různá: vzdělanější modelový čtenář, dobová rozšířenost francouzštiny, nízká relevance k ději příběhu (kdy stačí pouze naznačit v kontextu).

Další příklad nalezneme u doktora Spěšky: Spěška přechází plynule z češtiny do francouzštiny v rámci jedné repliky, francouzská část je nejspíše konverzační frází:

„...Já jsem se oženil s vaší nevěstou, voilà tout!“⁶ (140) (nepřekládáno)

V původní francouzské podobě jsou v povídce uvedeny i názvy filozofických děl Henriho Bergsona:

Složila knihy na stůl a dodala: „Ejhle, váš Bergson! Jsou tu všechny čtyři: Essai, Matière et Mémoire, Le Rire a L'Évolution...“ (129)

⁶ To je celé, to je vše.

6.2.5 Latina

Sporadicky se v povídce objevuje také jazyk latinský. V prvním uvedeném případě je motivace užití latinského pojmu nejasná, cizojazyčnost je nejspíše pouze snahou o ozvláštňení vyjádření (možná záležitost tabuovosti, ve vztahu k sexualitě časté). K dispozici je překlad editora:

Ale Sóně, zlé a zkažené virago, ani tento zdrcující důvod nezabránil provésti svou dokonale. (117) (mužatka)

Další příklady nalezneme v rozhovoru Sóni a doktora Spěšky. Sóna jej oslovuje latinským titulem, což je u akademických pracovníků záležitostí konvenční. V tomto případě je však oslovení doprovázeno sarkasmem a ironií:

*„Tak co, **spectabilis**? Přirostl jste k tomu trámu, či jste se oddal sladkému spánku?“* oslovila ho Sóna ještě jednou. (120)

Podobně s ironií užívá při oslovování i jiný latinský výraz:

*„Zase ve špatné náladě?“ špitla Sóna, ale dosud nebyla úplně zkrocena. „Zdalipak to půjde, odlepit vás, **doctissime**?“⁷* (120)

Oslovení nejsou žádným způsobem vysvětlována či překládána. Latinský název povídky jsem již zmínila výše.

6.2.6 Němčina

Německý jazyk je v povídce zastoupen pouze jedinou větou: jedná se o záznam repliky rakouského hejtmana. V tomto případě sáhl Čapek Chod k užití cizojazyčného prvku pro zvýšení autenticity příběhu. Němčina zde vystupuje ve funkci pro tento jazyk typickou, a sice jako jazyk vojenský:

⁷ Nejučenější.

...„Vorwärts ihr Verräter!“ hnal jednoho opozdilce po druhém těsným zákopem odtud.
(146)

Replika není explicitně překládána (doslova = Vpřed, vy zrádci!), neboť vysvětlení přichází hned v následující pasáži:

Bizarní ta ironie, že rakouský důstojník, spílaje jim zrádců, revolverem hnal obhájce zákopu... (147)

6.2.7 Porovnání s prvním vydáním

V prvním vydání souboru Čtyři odvážné povídky (1926) není text povídky Liberum arbitrium opatřen žádnými překlady. Přesný význam cizojazyčných prvků není pro porozumění příběhu příliš podstatný.

6.3 „DUSZA ORDYNARNA...“

Povídka „Dusza ordynarna...“ je součástí souboru Ad hoc! z roku 1919. Vydána byla také v posmrtném výboru Čapkových próz Nehrdinní hrdinové (společně s povídkami Nedonošený... a Experiment). Tento výbor také používám pro svou analýzu (vydání v nakladatelství Odeon, 1982) a srovnávám jej s prvním vydáním souboru Ad hoc!.

6.3.1 Výskyt cizojazyčných prvků v povídce

Také třetí povídka, kterou v této práci analyzuji, má prvky cizího jazyka již ve svém názvu. Název je polský (je citací z repliky jedné z postav), a jak se čtenář dozví z překladu ve vysvětlivkách, znamená „Sprostá duše“. Polštiny je v povídce užíváno v poměrně vysoké míře, funguje zde ve funkci dokumentační, zvyšuje autenticitu vyprávění – děj povídky se totiž odehrává v Polsku. Kromě polštiny je v povídce užito i několika německých výrazů.

6.3.2 Práce s překladem

Cizojazyčné prvky objevující se v povídce autor sám nijak nepřekládá, kniha obsahuje pouze vysvětlivky editora. Ani zde však většinou překlady nenalezneme, pravděpodobné důvody uvádím dále při konkrétní analýze.

6.3.3 Polština

Polština se objevuje výlučně v replikách jednajících postav, v některých případech se jedná o skrytou cizojazyčnost. Repliky vesměs nejsou překládány: fungují především jako prostředek pro dotvoření atmosféry příběhu. Buď jde o sdělení pro děj nepodstatná, nebo jsou čtenáři srozumitelná díky blízkosti polského a českého

jazyka (Čapek Chod jistě nepočítá s čtenářem znalým polštiny). Často také význam, či alespoň komunikační funkce repliky, vyplývá z kontextu:

„Tego nie ruszaj, Jasiu!“ rozkřikl se náhle bečvář do kouta skladiště a podává ruku Málkovi a už ani nedosáhnuv, odběhl směrem svého rozkazu. (30) (byť by nebyl jasný konkrétní význam uvedené repliky, její komunikační funkce je z následujícího kontextu zřejmá – jde o rozkaz)

Sepjatýma rukama něčeho se na Heleně doprošuje, i stará paní připojuje se k jejímu žadonění. Nejnáruživěji a plačky asi osmiletý hošík – jeho buclaté ručky objímají huculský kožíšek Helenin.

„Proszę ciszej, proszę.“⁸ (37-38) (totéž jako u předchozího příkladu, funkci ozřejmuje kontext – jedná se o prosbu)

Neboť těsně u samé jeho tváře, tak blízko, že pocítil Helenin horký dech, ozvalo se ztichoučka, ale tentokráte zřetelně:

„Panie Malek!“ (40) (srozumitelnost díky jazykové příbuznosti, podobnosti)

Ne vše, co bylo ve fiktivním světě příběhu autenticky vysloveno polsky, je čtenáři také polsky prezentováno. Příkladem je řeč Heleny, Polky, k panu Málkovi. Je jasně řečeno, že Helenka hovoří polsky. Autor zde však vybírá pouze některé repliky, jež cituje v původním znění, zbytek podává pomocí nepřímé řeči v češtině (tedy opět se jedná o skrytou cizojazyčnost):

Zasypala jej spoustu polských slov, jichž nával s to sledovati nebyl.

„Mój kochany – mój kochany,“ ozývalo se z vášnivého jejího šepotu. Jásala, pokud jen možno šeptem jásatí – že se s ním po tolika letech touhy setkala, poznala ho ihned po „jego wąsu jedwabnem“, nemá ho víc než před patnácti lety, vypadá zrovna tak jako tenkrát, nic se nezměnil, ráda by si na něj posvítla, kdyby se nebála, že by mezi okenicemi na ven prosvítlo.

Kochany mój! Byl jedinou její láskou odjakživa, od prvních jejích dívčích snů až do dnešního dne pevně věřila, že se s ním v životě ještě setká...(40)

⁸ V prvním vydání povídky: „Proszę ciścín, proszę.“

Čapek Chod vybírá z polštiny pouze pasáže, u kterých není nezbytně nutné, aby jim čtenář beze zbytku porozuměl (nehledě k tomu, že českému čtenáři mohou být srozumitelné i bez překladu): to nejpodstatnější je pak řečeno v českém jazyce.

Helena však neovládá pouze polštinu – kromě svého rodného jazyka hovoří i česky, s konkrétní motivací:

„A proč vy nic nepovídáte?“ zavykala mu náhle česky, jako na doklad jakýkoli její omyl o jeho osobě vylučující. (41) (přímá řeč a výraz „česky“ jsou psány kurzívou, nejspíše pro zdůraznění; Helena oslovuje pana Málka jeho mateřštinou, krom toho na rozdíl od promluv v polštině používá vykání)

Trochu jiný je potom rozhovor obou výše zmíněných postav, odehrávající se v závěru příběhu. Helena mluví převážně polsky (pouze jednou mísí oba jazyky, polský a český, v jedné replice), Málek jí odpovídá česky:

„Co pak sobie myslisz? Proszę pana ustać; waziaj, że ja nic takiego.“

„Ne, nechci než políbení, Helenko.“

„Nie, za żywy świat, gwałtem u mnie nikt niczego nie osiągnie.“

„Tedy sama od sebe mi je dej!“

Ale nepustil ji z náruče...

„Nawet tak nie dam, proszę pana dać mi wolność, nic jsem nechtěla než rozloučit se navždy, a nie korzystać!“ (44-45)

Stejně jako u předchozích příkladů není polština překládána, opět lze vycházet z jazykové podobnosti obou jazyků, nebo rekonstruovat obsah dialogu na základě Málkových odpovědí.

Rozhovor obou postav pak ještě pokračuje, polský jazyk se však objevuje pouze ve výše uvedené ukázce – dále je dialog reprodukován pouze česky, není zcela zřejmé, jde-li o přesný záznam konverzace (jak známo, Helena nejspíše češtinu ovládá), nebo je uzpůsoben lepší srozumitelnosti a jednoduššímu přijetí pro českého čtenáře.

Také v následujícím případě se v Helenině řeči mísí český a polský jazyk:

„Nic nie pytaj! Na to ještě na všechno dojde až později, až potom...“ řekla Helena tak zhorka, že i šept až do plna prorážel. (42)

V povídce pak samozřejmě nalezneme i polské výrazy obsažené v titulu (jedná se o nadávku), a to opakovaně; za všechny uvádím alespoň jeden příklad:

Helena vyčkala, až mohla být slyšena, a potom vykřikla vysokým selhávavým názvukem:

„Dusza ordynarna!“ (51)

Čapek Chod připojuje i komentář vztahující se ke zvukovým kvalitám polského jazyka:

Náruživý ručej její polštiny šeptem ještě měkčí přerušen byl vášnivým sdělením, že jsou v plném bezpečí... (41)

6.3.4 Němčina

Kromě polštiny nalezneme v povídce *Dusza ordynarna* ještě dva případy užití jazyka německého – v prvním případě jde o citaci vycházející z dobové realie, v druhém o repliku postavy. Citace je reprodukcí nápisu na železničním vagónu – nápis podává informaci o jeho kapacitě. Německá replika vychází z úst vychovatelky Rózy, o jejímž původu není v příběhu nic konkrétního řečeno, podle jména je však pravděpodobné, že pochází z Německa či jiné německy mluvící země:

...oběma rukama držel se trámce, přepažujícího odsunutý otvor nákladního vagónu „6 Pferde oder 40 Mann“...(7) (6 koní nebo 40 mužů)

Ale včera, včera večer při hře v zástavy, když měla Helena svůj prstýnek vykoupiti hubičkou panu Málkovi, řekla slečna Róza „das ziemt sich nicht“... (20) (to se nesluší)

Druhý uvedený příklad je poté nepřímě přeložen i v následujícím kontextu:

„Aby si..., aby si snad nemyslel, že by mu byla hubičku dala, kdyby to Róza nebyla řekla, že se to nesluší! To nikdy, a obzvlášť před Rózou ne!“ (20-21)

6.3.5 Porovnání s prvním vydáním

Povídka „Dusza ordynarna...“ byla poprvé vydána v souboru Ad hoc! v roce 1919. Polské výrazy zde nejsou překládány, jak je tomu i u nejnovějšího vydání. Německé výrazy, které pozdější editor překládá, byly soudobému čtenáři srozumitelné, a tudíž také nejsou opatřeny překladem.

6.4 JINDROVÉ

Román *Jindrové*, vydaný poprvé v roce 1921, je plodem vrcholného tvůrčího období Karla Matěje Čapka Choda. Příběh se odehrává z velké části na přelomu století, v době, jejímž byl Čapek znalcem a jež mu byla lidsky i umělecky nejbližší. Těžiště románu však spočívá v epoše válečné, která zde tvoří tragický kontrast k úvodnímu obrazu poklidné secesní Prahy. Osudovou ironií typicky čapkovskou je hrdina románu, sám oční lékař, postižený právě ztrátou zraku a následkem svého zranění ztrácející dvojí smysl života, vědu i milovanou ženu.

Ke své analýze používám vydání románu z nakladatelství Vyšehrad (1987). Autorkou ediční poznámky a vysvětlivek je dr. Libuše Daňková. Pro srovnání používám druhé vydání z roku 1924 (poslední vydání za autorova života).

6.4.1 Výskyt cizojazyčných prvků v románu

Román Karla Matěje Čapka Choda *Jindrové* je z hlediska výskytu vícejazyčných prvků velice pozoruhodný. Nalezneme zde prvky jazyka německého, francouzského, latinského, anglického, sanskrtu, objeví se také ruština. Autora vedla k užití jednotlivých jazyků různá motivace, jak ukáží dále u konkrétních příkladů – na závěr ponechám jazyk anglický, který má v příběhu velice specifickou úlohu a jehož užívání je velmi časté.

6.4.2 Práce s překladem

Kniha je opatřena podrobnými vysvětlivkami (za zmínku jistě stojí fakt, že předcházející vydání románu v nakladatelství Odeon (1978) není opatřeno žádnými editorskými poznámkami). Překlady cizojazyčných prvků jsou dílem editora, autorovy poznámky téměř nenalezneme. Některé cizojazyčné výrazy (především německé) mohly být dobovému čtenáři srozumitelné, autor však jistě počítá se čtenářem náročnějším, vzdělanějším.

6.4.3 Němčina

Německý jazyk se vyskytuje výhradně v replikách postav; objeví-li se německý výraz v pásmu vypravěče, jde o tlumočení řeči postavy. Užívání němčiny dokresluje dobovou jazykovou situaci.

6.4.3.1 Němčina v replikách postav

6.4.3.1.1 Lidé z „lepší“ společnosti

Německé repliky užívají lidé z tzv. „lepší“ společnosti, osoby výše postavené. Tak je tomu např. u Jeleny, dcery dvorního rady (mísí se zde dva jazyky, český a německý, v rámci jedné repliky):

A přece to byla ona, která ho požádala:

„Ale sechser!“ (96) (šesták (tanec))

Německy hovoří i paní fabrikantová (přezdívaná kvůli svému konverzačnímu faux-pas „Madam Tatrman“):

„Madam Tatrman podívala se na nás z jedné na druhou a ježto byly všechny na smrt vážné, pípla po německu: Man lernt nie aus!“ (138)

Jako překlad repliky poté slouží následující kontext:

...a když těm, které nerozuměly, bylo vyloženo po česku, že fabrikantová řekla asi tolik, jako že člověk nikdy není dost moudrý, bylo veselí ještě bezuzdnější. (138)

Doktor Černý použije výraz pocházející z němčiny izolovaně v souvislém proudu českého vypravování (zřejmě byl tento obrat používán v dané době, pro dnešní mluvčí už nejspíše nebude srozumitelný, snad jen pro starší generaci):

„... co měl Fábř, to scházelo Kášovi úplně, zato řemeslo znal ef-ef...“ (127)
(dokonale)

6.4.3.1.2 Němčina jako jazyk vojenský

Dalšími postavami, které v románu užívají německého jazyka, jsou důstojníci, s nimiž se Jindra mladší, toho času také voják, setkává v restauraci (jejich repliky jsou opět překládány editorem, výjimečně také autorem):

„*Werden Sie gleich aufstehen, Sie Meerkatze, Sie!*“ řval ořádný vzteklivec nad dr. Černým. (211) (Že byste okamžitě vstal, vy opičáku!)

„*Ach, Sie sind Offizier? Das wird immer besser!*“ řekl major nyní velmi klidně a vypustil z oka sklíčko, indignací mu šly rty až od sebe. „*Melden Sie sich!*“ (212) (Ach, vy jste důstojník? To je teprve pěkné! (pozn. autora); Hlaste se!)

Z jakého důvodu právě zde autor poskytuje překlad, není jasné.

Zmíněný důstojník, jak je zřejmé, ovšem podle všeho není Němec: vedle němčiny dobře ovládá i češtinu (němčina tu vystupuje jako oficiální jazyk armády, naproti tomu důstojníkovou mateřštinou je patrně čeština):

„*Pane!*“ spustil důstojník náhle česky, „*naposled vás vyzývám, abyste vstal!*“ (211)

Německý jazyk samozřejmě vystupuje v roli pro sebe typické: jako jazyk řízných povelů:

Jediné slovo, jehož se Jindrovi zpříma dostalo, znělo:

„*Abtreten!*“ (217) (odchod!)

Objevuje se zde rovněž skrytá cizojazyčnost, kdy je explicitně řečeno, že hovor probíhá v německém jazyce, čtenáři je však prezentován v jazyce českém:

„Člověče, vy jste důstojník a zůstal jste při císařské písni sedět?“ mluvil major stále německy s výrazem největšího bolu, jakého jen reci jsou schopni, „a vy se tedy za to stydíte, že jste důstojník: Mensch, vám bude pomoheno, o tom můžete být ujištěn...“ (212)

Autor volí češtinu proto, aby majorovu řeč snáze zpřístupnil běžnému čtenáři, který pravděpodobně němčinu tak dobře neovládá. V českém textu se objevuje izolovaný německý výraz „Mensch“: toto obecně známé německé slovo (navíc jde o obdobu českého výrazu užitého v úvodu majorovy promluvy) je užito pro evokaci německého jazyka.

Německá je také citace z vojenského soudu (v pasáži úvah Jindry Paváka mladšího):

Jeho insubordinace nebyla by tak těžce vážila, opilý „štába“ dostal přece před ním při přelíčení téměř vyslovenou důtku za svůj hmat pod Jiřininu bradu („S‘ war nicht ganz korrekt gehandelt“). (218) (Jednání nebylo zcela korektní)

6.4.3.1.3 Major Štaukrengl

Německý jazyk rovněž zaznívá, když se Jindra mladší ocitne na frontě.

Výraznou postavou je major Štaukrengl, osoba rozpolcená nejen svou bilingvností, ale i svým postojem k národnostní příslušnosti:

... major Štaukrengl, jenž se podepisoval od jisté doby s okázalým nikoli háčkem, ale hákem na svém Š... (217)

Major hovoří, jak je řečeno, česky i německy, Čapek Chod jeho řeč podává v češtině, se zdůrazněnými citacemi některých německých výrazů (editor knihy je překládá, překlad však není nezbytně nutný, základní smysl je většinou naznačen v kontextu):

Ani mu nenapadlo Jindru přímo oslovit, ba ani se na něj nepodíval. Láteřil zpočátku německy, nazval ho v řeči k pobočníku a šikovateli vyvrhelem a „Abschaumem“ (pěna, odkal (vyvrhel)) s tím dodatkem, že takové individuum je mu jinak tolik jako prázdný vzduch, ano méně „als eine stinkende Luft“ (než páchnoucí vzduch), ale že ho poslali k jeho praporu **pěšího pluku, takovou prašivou ovci, to je prý bolestné. (217)

„Auf Ehrenwort!“ řekl mi major. (227) (na čestné slovo)

Německy je podávána i citace z řeči majora Štaukrengla (která autenticky probíhala v němčině) v rámci české repliky jiné postavy, Jindrova přítele Aloise Poniklého:

„...dal jsem na to majorovi čestné slovo ‚bei der auch leisesten Andeutung einer verräterischen Gesinnung‘... (227) (i při sebemenším náznaku zrádcovského smýšlení)

6.4.3.2 Pravopis

Co se týká grafické podoby německých replik a výrazů v románu, všechny výše uvedené příklady jsou psány podle německého pravopisu (ve větě „S' war nicht ganz korrekt gehandelt“ dochází ke zjednodušení zájmena es/das).

Následující příklady se ovšem liší. V prvním případě jde o počestělý tvar německého výrazu, jak tomu často ve vojenské řeči bývá. Vzápětí, v rámci repliky, je čtenáři i přeložen:

„Z regimentsbefelů, z plukovních rozkazů, jež vám byly předčítány...“ (223)

V druhém případě jde o zkomolenou německou citaci:

„Člověče, stůj přece habacht...“ (227) (z povelu hab' Acht! – Pozor!)

(obdobně: ...*Co z jejich profilů habachtem zkamenělých Jindra viděl...*(225), kde Čapek Chod se zkomoleným povellem zachází dokonce jako se substantivem, skloňuje jej)

6.4.3.3 Postoj k němčině

Hovoříme-li o němčině, není jistě bez zajímavosti zmínit negativní postoj k Němcům, jež Čapek Chod vkládá do úst jedné ze svých postav, a sice Jindrovi mladšímu. Ten se setkává se svým otcem, který pobýval několik let mimo svou vlast a češtinu nepoužíval. Otec podle všeho mateřštině odvykl, nehovoří česky příliš dobře, neboť ho malý Jindra zaskočí otázkou, není-li Němec:

„A prosím vás, nejste vy – Němec?“

...

„Ne, nejsem Němec, jsem Čech jako ty!“ odpověděl Pavák pevně, ač ne hned.

„To jsem sám rád!“ odvětil Jindra a na jeho vzdechu z hloubky bylo slyšet, že mu kámen spadl ze srdce. (73)

„Proč jsi včera myslel, že jsem Němec?“ navázal Pavák hned, kde včera přestali.

Jindra otálel, ale potom z něho vyhrklo:

„Němci mluví špatně česky a potom jsou taky zlí!“

„Milý hochu, byl jsem deset let z Čech a po celou tu dobu neslyšel jsem hnedle ani slova českého,“ začal Pavák svému synkovi vykládat, ale zmlkl. (74)

Nakolik jsou názory chlapce tlumočením autorových osobních pocitů, nelze s určitostí říci, domnívám se však, že do značné míry.

6.4.4 Francouzština

Dalším jazykem, jehož prvky můžeme v Čapkově románu Jindrové nalézt, je jazyk francouzský. Vyskytuje se v mnohem menší míře než jazyk německý, pouze v několika málo případech, pokaždé v pásmu vypravěče (nezmiňuji vžitě a obecně srozumitelné *à propos*, podobně známé *randevú*, *papá* či francouzské názvy místních reálií, např. *Chemin des Dames*).

Užití francouzštiny není tak výrazně a jednotně motivované, jak tomu bylo např. ve výše analyzované povídce *Liberum arbitrium*, kde tento jazyk sloužil pro pojmenování reálií ze světa kosmetiky, módy – její funkce je zde různorodější, jak si ukážeme dále.

První výskyt francouzštiny nalezneme v samém úvodu románu, při popisu výrazu tváře Boženky Nekušové, když se poprvé setkala s Jindřichem Pavákem starším:

Útlouká dívenka, ošatku právě nesoucí, zkoprněla a potom zlobně sešpulila rty způsobem, jakému Francouz tak plasticky a bohužel nepřeložitelně říká: „faire le cul de poule“...(12)

Sám autor zmiňuje nepřeložitelnost tohoto francouzského rčení; pro bližší představu čtenář nalezne v poznámkách doslovný překlad: dosl. udělat slepičí zadeček, sešpulit rty. O důvodu užití zmíněného rčení se lze pouze dohadovat. Čapek Chod pravděpodobně usiluje o co nejplastičtější vyjádření mimického výrazu tváře, obecně spojovaného právě s francouzskými ženami – proto kromě prostého popisu užívá i francouzštiny; francouzština přispívá k neobvyklosti popisu.

Jinak je tomu u dalších francouzských výrazů vyskytujících se v románu. Zde francouzština zajímavě dokresluje popisovanou skutečnost, funguje ve funkci atmosférotvorné, autor těží z jejího zafixovaného propojení s určitou oblastí lidského života. V prvním případě evokuje potyčku, souboj, reálii často spojovanou s francouzským prostředím, třetí a čtvrtá ukázka je spojena s oblastí hudební, v níž francouzština funguje jako mezinárodně užívaný jazyk. Otázkou je motivace užití

francouzského výrazu ve druhé ukázce. Francouzština zde zřejmě funguje jako jazyk společenských frází či pouze jako prostředek ozvláštňení:

Náhoda tomu chtěla, že právě toho dne, kdy si Jindra s Lojzou vyřizovali svou rencontre, zavěsil jeho otec ve společné pracovně velký, zvětšený portrét Jindrový matky, Boženky Nekušové. (99) (potyčka, bitva)

Ukázala sans-gêne docela zblízka, takže Jindra znatelně hlavou uhnul. (116) (bez rozpaků)

...neméně mladý a výstřední klavírista a komponista byl označen jakožto tou dobou nejznamenitější prestidigitateur na pianě a nastávající profesor disharmonie na konzervatoři... (121) (eskamotér)

Vykonal to pianista Janč, zatroubiv nad ní na koutek úst virtuózně réveille. (129) (budíček)

Francouzština jako prostředek ozvláštňení a módní jazyk konverzace funguje také v následujícím příkladě:

Byla to malice! Tušil jenom, či věděl něco tenhle soukromý sociolog, tušil, či věděl od něho něco otec? (193) (zlomyslnost)

6.4.5 Latina

Latina se v románu Jindrové objevuje tradičně ve svých obvyklých funkcích – jako jazyk učenosti, vzdělanosti, odborných termínů. Vynechávám původem latinské reálie spojené s vysokoškolským studiem či vědeckou činností, jako je např. *rigorózum, habilitace* či *kolegium*.

Latinu nalezneme v replikách postav i v pásmu vypravěče.

6.4.5.1 Latina v replikách postav

Převážná většina ústředních postav románu (Jindra starší, Jindra mladší, Jiřina aj.) jsou lidé učené, vysokoškolsky vzdělaní, nejčastěji filozofové. Není tedy divu, že se v jejich rozhovorech či úvahách často objevují i latinské výrazy:

„Pokud se týče studia žen jako takového,“ zněla odpověď, „já sám nic jiného po celý život nedělám, v příčině druhé však, že ženy nejsou studovány, ale samy studují, schvaluji to úplně, tím více, že jediná fakulta jim předtím přístupná byla – facultas meretrix!“ (139) (výrazy v editorských poznámkách přeloženy odděleně: facultas – fakulta, schopnost, umění; meretrix – nevěstka)

„K tomu, abych pokládala ženu jako sexus, jako pohlaví za něco vyššího, než je muž, mám důvody, abych tak řekla ...“ (139) (přeloženo již v rámci repliky)

„Ačkoli nejste filozof, máte u sebe špendlíky, kdežto já jako filozofka mám je mít eo ipso, není-liž pravda?“ (145) (už tím, právě proto)

„Nonsense!“ hlasitě potvrdil Jindra svou myšlenku, že se na něj obrátily dvě tváře, co že si to ten nový moník povídá. (226) (nesmysl)

Latinský výraz v posledním příkladě je jednak pro čtenáře přeložen v poznámkách, jednak se jeho český ekvivalent objevuje v následujícím kontextu:

„Tvoje štěstí, Paváku, že neumí každý nosič raněných latinsky, kdybys byl řekl česky ,nesmysl‘, byl bych tě musel zastřelit...“ (227)

Z hlediska tématu, jemuž se ve své práci věnuji, je zajímavý i výraz „moník“, vycházející z německého výrazu der Mann = muž, člověk; v současné době se spíše používá tvaru „maník“, podoba s „o“ je regionální, jihoněmecká a rakouská.

6.4.5.2 Latina v pásmu vypravěče

Latinské výrazy objevující se v pásmu vypravěče mají podobu vědeckých termínů či ustálených frází; je jich užíváno v souvislosti se zmíněnými postavami či v typických situacích.

Latinský jazyk jako jazyk vědecké terminologie se uplatňuje např. při citaci odborného medicinského termínu, jenž je vzápětí také přeložen, vysvětlen:

... ale ještě dlouho po masopustě nosil hedvábnou čapku, aby hojila se také (rána) per primam, jak říkají chirurgové, to jest bez zánětu. (99)

Vyskytuje se i tam, kde autor čtenáři zprostředkovává tok myšlenek Jindry mladšího, nacházejícího se na frontě. Motivací je zde Jindrovo akademické vzdělání či objekt jeho přemítání – Jiřina, filozofka:

Nyní však byl nucen uvažovat o svém poměru k Jiřině sub specie aeternitatis s pravděpodobností, že už nebude mít vezdejší pokračování, a tu mu nestačil jeho biologický názor ... na lásku. (220) (z hlediska věčnosti)

Výrazně se latina projevuje v pasáži, jež líčí promoci Jindřicha Paváka mladšího. Citované latinské repliky a výrazy objevující se v jinak českém textu v pásmu vypravěče dotvářejí atmosféru události, v níž je latina tradičním jazykem:

Opálka byla tak rozjařena, že se při vstupu kolegia ozvalo v síni kdesi basové „Silentium!“ a teprve když bylo přeloženo v několikeré „pst! pst!“, umlkla družina paní Půtové a chovala se po celý obřad jakžtakž zticha. (196) (ticho)

... ale jeho oči byly upřeny tak neodvratně na vchod pro obecenstvo, dokořán otevřený a hosty nazdřený, že ho musel kolega loktem upozornit, aby nezůstal dlužen své „Spondeo et policeor“. (196) (Slibuji a zavazuji se (akademický slib))

Ale Jiřina vytrvale se neobjevovala, minulo i „nunquam“ a všichni tři doktorandi byli povýšeni s podivuhodnou expeditivností na doktory, i došlo na jejich řeči. (196)
(nikdy)

Čtenáři není reprodukován celý průběh promoce, nejsou vyřčeny všechny repliky projevů a slibu, autor vybírá pouze některé, což pro navození atmosféry zcela postačí.

Poměrně neobvykle se pracuje s latinským výrazem „silentium“: kromě toho, že je jako ostatní latinské výrazy opatřen překladem v poznámkách, slouží jako jeho překlad i citoslovce užitá při vyprávění scény.

Krom uvedených příkladů se latiny samozřejmě užívá také k titulaci akademických pracovníků:

„A ta rada zní, spectability?“ (41) (titul, oslovení děkana fakulty univerzity)

6.4.6 Ruština

V románu Jindrové se vyskytuje také jedna izolovaná replika z ruského jazyka – jde o záznam představ mladého Jindřicha. Proč zde Čapek Chod užil právě ruštiny, není zřejmé:

Dr. Černý se po něm dozadu ohlédne a on, doktorand Pavák, pozdvihne klobouk tak jaksi ledabyle a: Pašol! Stupajtě! (160)⁹

Uvedené výrazy nejsou nikde přeloženy a jejich význam nelze odvodit ani z kontextu.

⁹ Volně přeloženo: Hněte sebou!

6.4.7 Sanskrt

Zajímavé postavení mezi cizími jazyky objevujícími se v analyzovaném Čapkově románu má sanskrt. Užívání sanskrtu je úzce spojeno s osobou Jindry staršího, což je zapříčiněno jeho povoláním – je totiž indolog. Samostatné výrazy i repliky v tomto jazyce jsou nejčastěji citacemi úryvků ze staroindických literárních památek:

"Jindro, hošíčku, o tom nesrovnatelně nádherným způsobem hovoří Čhándógja Upanišada, která je vlastně dialogem mezi Brahmavidijou Uranim a jeho synem Švétaketu.¹⁰ O podstatě duše a její totožnosti s brahma – vesmírem v osmi sútrách, skvostných to alegoriích o medu, řekách, o moři, o stromu nigródovém, o soli ve vodě rozpuštěné, o Gandhárovi se zavazanýma očima v cizí zemi, o umírajícím kajícníkovi, o nevinném zloději, a každá tato výsostná sútra končí refrénem otcovým k synu: A toto je příjemné, neboť tvoří podstatu vesmíru, to skutečně je, to je duše, to jsi ty, Švétaketu. Tat tvam asi, Švétaketu! ... To jsi i ty, Jindro! Tat tvam ... asi, Jindra!"¹¹
(112)

"Tat tvam asi!" polohlasem opáčil Jindra mladší floskulí ze Šankarova komentáře. Takový's ty! (113)

"Alam!" vzkřel tu Jindra starší na Černého. Ten podíval se v tu stranu opilýma očima – jako zásadní abstinent nesnesl mnoho – a řekl:

"Jaký alam? Co to znamená?"

Tu přišel okamžik Jiřinin:

"Alam znamená: dosti. Tak volají studenti hindských univerzit na profesory, trvá-li jim přednáška příliš dlouho!" řekla Jiřina šťastným přízvukem výborných žáků, když se jim podaří před učitelem uplatnit své vědomosti.

Také učitel byl spokojen:

"Étađ vai tat," řekl dr. Pavák laskavě, "vpravdě jest!" (205)

¹⁰ V prvním vydání románu odlišný text: „... hovoří Šandodovy Upanišády, kteréž jsou vlastně dialogem mezi brahavidijou Uranim a jeho synem Svetaketu.“

¹¹ V prvním vydání románu „Tam tvam asi...“ (editor analyzovaného vydání zřejmě odstranil chyby v sanskrtu).

Všechny cizojazyčné výrazy jsou vzápětí i překládány, text už není dále opatřen vysvětlivkami.

Jak vyplývá z uvedených ukázek, indolog Pavák není jediný, kdo sanskrtu rozumí. Určité znalosti tohoto jazyka má i Jiřina, neboť u Jindřicha Paváka staršího navštěvuje lekce o staroindické poezii. Jiřina však v románu sanskrtem aktivně neuzívá, výše zmíněný úryvek je jediným dokladem prokazujícím její (minimálně pasivní) znalost.

Jediným aktivním uživatelem sanskrtu v románu Jindrové je tedy Jindřich Pavák starší (pominu-li repliku jeho syna, který ovšem pouze opakuje frázi po otci). Pro svou vědu je velmi zapálený, což je pro jeho známé vděčnou příležitostí k žertům:

„Nuže, ó, vznešený Šanraka – – Šankorajoči ... Šankarača ... ach! ó! chachacha – he – he – he ... Ne, dovolte ... počkejte: Šan – ka – ra – ča – ri – jo! Nuže tedy, ó, vznešený Šankaráčarjo, kde jsou ostatní?“

Neznámá domluvila sedíc už na trávníku, kam dopadla v smíchu nad tím, že nepodařilo se jí hned vyslovit jméno nesmrtelného indického reformátora, jímž patrně dr. Pavák perziflovala. Zajisté, že je neslyšela od nikoho jiného. (113)

„Ale to není Englišmen a Ind jako vy?!“ (v této narážce je zesměšněn i původ Jindřicha Paváka staršího; viz dále oddíl Angličtina) (114)

„Přisám Křišna!“, podivila se. „Je to možné?...“ (114)

Za zmínku jistě stojí i pojmenování „Indrah“¹², které několikrát užije rektor i Jindrův tchán; oslovení má posměšný charakter. Je využito zvukové podobnosti jména Jindra s pojmenováním indického boha (Indrah, někdy označován také Indra):

Indrah byla posměšná přezdívka Jindrova, kterou si získal tím, že užíval sanskrtských slabik indrah jakožto šifry při svých učených pracích. (39)

¹² V prvním vydání románu i v předcházejícím vydání podoba „Imdrah“.

Sanskrt se objevuje i v pasáži, při níž společnost Opálka, sdružení, jehož členem je i starší z Paváků, nacvičuje živý obraz na motivy staroindické báje. Děje se tak pod režisérským vedením jedné z postav, paní Půtové, která popisuje zúčastněným, oč půjde – konkrétně se zmiňuje o nedorozumění dvou postav plynoucím z jejich odlišných jazykových znalostí. Nato se do její řeči vmísí doktor Pavák s odborným vysvětlením:

... Rozumí se, že spolu mluví indicky, čemuž my nerozumíme, zato však pan doktor Pavák. Krom toho mluví královna, vysoce vzdělaná dáma, vznešenou hindštinou, kdežto král, jehož vzdělání bylo poněkud zanedbáno, mluví nářečím. To liší se od řeči vzdělavců, tak, že když královna řekne: „Jsem unavena, dej mi pokoj!“, on jí rozumí, že má chuť na cukrovinky. A skutečně pokyne, aby byly přineseny. Přinese je pan Janč, který má z pánů nejindičtější kštici. Královna se králi dá do smíchu a řekne: „Co si počneme s cukrovinkami ve vodě? Což neznáš pravidla o spájení slov? Ach, jak můžeš být takový hlupák!“ ...

...

Ale učenec nedal se mást a pokračoval:

„Královna totiž řekne: Módakair¹³, to jest ne vodami dorážej na mě, pane! Ale král nechápal, že královna stáhla dvě slova v jedno, a rozuměl mu jako jedinému: módakair, tj. cukrovinkami na mě dorážej. Módaka, toť asi jako bonbóny...“ (130-131) (má + udakair (= ne vodou); á + u dává v sanskrtu ó (= cukrovinkami))

To, že v díle Karla Matěje Čapka Choda můžeme objevit i jazyk tak neobvyklý a z našeho pohledu exotický, jako je sanskrt, je důkazem Čapkova mistrovství, co se týče práce s cizími jazyky za účelem dokonalejšího a působivějšího vystižení situací (sanskrt se objevuje i v Antonínu Vondřejcovi).

¹³ V prvním vydání románu „Módakailu“ (opět zřejmě opravena chyba v sanskrtu).

6.4.8 Angličtina

Nejvýraznější postavení mezi cizími jazyky objevujícími se v románu Jindrové má bezpochyby angličtina. Motivace jejího užívání je zřejmá a úzce vázaná na děj příběhu. Na samém počátku vyprávění se dovídáme, že matka Jindry staršího pocházela z Manchesteru, z Anglie. Jindra tedy byl obeznámen s tímto jazykem již v dětství, jeho vztah k tomuto jazyku se poté díky studiu v Oxfordu ještě prohloubil – a nejen to: angličtina dokonce zastínila jeho původní mateřštinu:

Farewell! Řekl si Jindra s úsměvem, neboť v tu dobu vězel mladý badatel až po uši v tenatech krásné Mabel Pimpottové, své vzdálené příbuzné, a vůbec zapomněl na český svět, v němž spatřil světlo světa, tak dokonale, že když se po deseti letech do Čech vrátil, musel se česky takřka znova učit. (35) (sbohem)

Anglicky Jindra hovoří také několik dalších let, která stráví se svou anglickou manželkou Mabel při vědecké práci v Kalkatě.

Angličtinu v románu užívá poměrně vysoký počet postav: Jindřichova matka, Jindra starší, jeho manželka (překvapivě se objeví ještě v závěru příběhu), několik ostatních, pro děj nepříliš podstatných postav, jež jsou čtenáři představeny během Jindrova pracovního pobytu v Kalkatě – a v neposlední řadě i Jindra mladší, který se tomuto jazyku naučil od svého otce. Na následujících stránkách bych se ráda blíže věnovala tomu, v jaké formě a v jakých funkcích se u zmíněných postav anglický jazyk objevuje, jakým způsobem se podílí na charakterizaci postav, jak přispívá k vystižení atmosféry prostředí (samozřejmě reflektuji také práci s překladem).

6.4.8.1 Angličtina v replikách postav

6.4.8.1.1 Jindřichova matka

Jak jsem již zmínila, Jindřichova matka je původem Angličanka, po sňatku se však s manželem přestěhuje do jeho vlasti, do Čech. Při hovorech se synem zřejmě užívá svého mateřského jazyka. Angličtina je tu však explicitně zastoupena pouze

sporadicky pomocí několika kratších replik a výrazů, jinak je matčina řeč k synovi čtenáři reprodukována v češtině (opět jde pouze o evokaci cizího jazyka):

„Stop! Here you stay!“ křikla ostře Mrs Pavák a Jindra zůstal. (31) (Stůj! Tady zůstaneš!)

„What is?“ řekla matka tiše a přistoupila k svému synu, uchopivši ho za loket. (32) (Copak je?)

„Nemohu změnit svůj názor o tom stvoření, poněvadž žádný nemám, darling.“ (33) (miláček)

Pro čtenáře neznalé angličtiny jsou anglické výrazy přeloženy editorem ve vysvětlivkách, opět však platí to, že je jejich význam buď dešifrovatelný z dalšího kontextu (první ukázka: výraz „zůstal“), nebo jde o obecně známé fráze, jimž rozumí i lidé, kteří sami anglicky nehovoří.

Není těžké si udělat obrázek o tom, jakou měrou paní Paváková ovládá český jazyk. Zřejmě její znalost není příliš dobrá, neboť složitějším větám nerozumí; když sama hovoří česky, často chybuje, nejčastěji jde o chyby při časování sloves. Deformace češtiny tu nemá komický charakter, pouze dotváří charakterizaci postavy, o níž je známo, že je cizího původu:

Mrs Paváková nerozuměla, co to druhá smluvní strana povídá, a dala si to potichu od doktora vyložit. (32)

„Vy přeci také matka?“ řekla Angličanka, „ a jako matka jaký dával pozor na dceru? To muselo být?“ (31)

„Prosím, pane doktor, lepší s ní mluvit, ne tak hrozně,“ řekla paní Paváková, ale doktor znal své lidi ovšem lépe než ona. (31)

6.4.8.1.2 Kapitola „Anglické a indické příhody Jindřicha staršího“

Velice častý je výskyt angličtiny v kapitole „Anglické a indické příhody Jindřicha staršího“. Již z názvu kapitoly je zřejmé, v jakých oblastech se děj odehrává. Kromě Jindry zde anglicky hovoří mnoho jiných postav, které však nejsou nikterak důležité; důležitý pro naše účely je pouze způsob, jakým Čapek Chod s řečí těchto postav zachází, jaké výrazy a repliky ponechává v původním anglickém znění, jak nakládá s titulací osob.

Ačkoli je zřejmé, že veškerá komunikace postav probíhá v angličtině, autor ji čtenáři opět podává převážně v českém jazyce. V autentickém anglickém znění ponechává pouze některé výrazy a repliky postav, které tak přispívají k evokaci cizojazyčnosti. Jde buď o různé tituly postav či obecně známé fráze, které jsou čtenáři srozumitelné i bez překladu, o výrazy přeložené ve vysvětlivkách či dešifrovatelné z kontextu, nebo o složitější repliky dokumentující skutečnou podobu komunikace, které jsou vzápětí čtenáři přeloženy:

„Sir!“ rozkřikl se Henry, „vy jste věděl...“ (39)

„Vy jste padouch, sire!“ zasoptil Indrah. (39) (v prvním případě titulace anglickým tvarem, v druhém případě je použito počestělé podoby, vokativu)

„Myslím, že jsou spolu mnohem dále za I love you!“ hovořil při tom Pimpotte lehkým tónem... (39) (miluji vás)

Český překlad této, snad všeobecně nejznámější anglické věty, nalezneme i v následujícím kontextu, o několik stránek dále:

Jak že to řekl ten starý ničema, jeho tchán?

Mabel a plukovník už jsou dávno za pouhým „Miluji vás!“ (43)

„Milý Indrahu, je vám známo krásné přísloví: *Nobody goes to India for a change of air* – *Nikdo nechodí do Indie pro změnu povětří, není-liž pravda? Ale pardon, vždyť vy nejste Angličan. Ovšem, ovšem, vždyť vy ani nemáte britské příslušenství,*“ dodal, *bystře přikročiv ke stolu a nahlédnuv tu do rozložených papírů.* (41)

(v kontextu vzápětí přeloženo; celá řeč rektora k Jindřichovi je výsměchem, viz Jindřichova posměšná přezdívka Indrah)

„*Moje rada up to date zní takto: Změňte indické povětří za mimoindické, a to co nejrychleji, jak jen můžete...*“ (41) (pro tuto chvíli)

„*S Jeho Výsostí by se vám to asi nepodařilo,*“ pokračoval rektor, „*víte přece, že plukovník Bim Djasvant je native highness?*“ (42) (domorodá Výsost; český ekvivalent v podstatě obsažen v první polovině repliky)

„*All right, sir!*“ (46) (v pořádku)

6.4.8.1.3 Komunikace mezi Jindry

Poté, co se Jindřich Pavák starší vrátí z Kalkaty zpět do své rodné vlasti, hovoří opět česky (ovšem nepříliš dobře, neboť jazyk pozapomněl), pouze sporadicky se v jeho řeči objeví anglický výraz, jako v následující ukázce z rozhovoru s jeho synem:

„*Ale to je taková kyselina sirková, co se leje do vody, když se myje podlaha.*“

„*Goddam!*“

„*Co?*“ ozval se Jindra, *ale vida, že dál nic, pokračoval...*(77)

Jak je patrné, Jindra mladší svému otci nerozumí. To se však změní společným soužitím obou, během něžž otec naučí syna anglicky tak dobře, že potom tento jazyk používají i k vzájemné komunikaci. Užívání anglického jazyka mezi Jindry je však výrazně příznakové – anglicky spolu hovoří, jsou-li rozhádáni, chtějí-li si od sebe udržet odstup. Tak je to komentováno i vypravěčem (nejprve tento způsob komunikace používá pouze otec, následně na něj přistoupí i syn):

Ovšem že Jindra starší vždycky zrána stávil se v pokoji mladšího pozeptat se:

„Kam tak časně?“

Také jindy v čase jejich kratičkého odcizení nemluvíval Jindra starší na mladšího jinak než anglicky, ač mu ten tvrdošijně odpovídal česky. Teprve když otec sám začal po česku, bylo to znamením, že mu spor už příliš dlouho trvá, a bylo zas dobře a šli zas na Příkopy či jinak společně.

Leč tentokrát angličtina Jindry staršího trvala několik dní, až jednou, když ho otec zastihl zrána na odchodu, odpověděl syn na jeho otázku: Kam tak časně? rovněž anglicky: „To the Small Borer!“ (155)

Obdobné česko-anglické dialogy probíhají mezi otcem a synem častěji, např.:

„Dobré jitro, jak ses vyspal, Jindříšku?“ vstoupiv ozval se jaře po česku Jindra starší.

„Good morning, thank you, sir!“ odvětil mladší, aniž pozdvihl hlavu od práce. (170)
(Dobré ráno! Děkuji, sire!)

Specifická role, jakou v komunikaci Jindrů hraje anglický jazyk, je v románu explicitně pojmenována:

Byla to výmluvná ilustrace k jeho přemítání, ale právě když ho Jindrovi začalo být líto, zastavil se před ním a spustil zase anglicky, řečí chladných formalit v dvoučlenné rodině Jindrů. (191)

Častým jevem jsou skryté cizojazyčné repliky, kdy je původně anglická replika prezentována v češtině. Angličtina je v některých případech alespoň evokována buď známými anglickými výrazy (nebo gramatickými prostředky – členy), nebo jiným způsobem, např. užitím anglické podoby jména. V závěru první ukázky Jindřích mladší převádí do angličtiny doslovným překladem pražskou realii, což se zpočátku setká s nepochopením:

„Vrták? Jaké to hlouposti? Co tím chceš říct?“ ptal se česky ledověji než předtím anglicky.

Ale tentokrát to byl Jindra mladší, kdo si postavil hlavu po anglicku:

„To the Small Borer!“ opakoval s důrazem na Small.

„Na malý vrták? Na vrtáček?“ tázal se indolog hrozně zmaten, ale hned mu rozbřesklo:

„Aha! Na Nebozízek!“ A teď zbledl naprosto nepopíratelně.

„Yes!“ dotvrdil Jindra mladší neúprosně anglicky. „Jak vidět, také v angličtině mohou se vyskytnout nedorozumění!“

Leč Jindra starší ihned se vzpamatoval:

„Zmoknete, dnes zcela jistě přijde ještě dopoledne bouřka!“ řekl rovněž v angličtině.

Dotkl se obruby svého klobouku: „Good-bye!“ a oba džentlmeni rozešli se, aniž si podali, stiskli a potřásli ruce. (156) (sbohem)

„A tys věru povedený synáček, Henry!“ našel dr. Pavák útočiště v náhlé angličtině. (172)

„Nevypadáte nejlépe, my boy, kdepak jste se stravoval za celou tu dobu, co jsme se neviděli? Doufám, že vás zas dnes uvidím při našem společném obědě to the Beseda... Hm... Hm... či snad vás trápí krom studia ještě něco jiného, starý kamaráde?“ (192) (můj chlapče)

O komunikaci Jindry staršího a jeho syna se ještě zmíním v následující kapitole.

6.4.8.1.4 Manželka Jindřicha staršího

V závěru románu Jindrové vstupuje do děje opět Mabel, anglická manželka staršího z Jindrů. Jindra mladší utrpí ve válce zranění, při kterém přijde o zrak, a dostane se do jižní Francie, k americké misi Červeného kříže. Jeho dokonalá angličtina, již se naučil od svého otce, vzbuzuje všeobecný údiv:

Pověst o osleplém zajatci, prostém sanitním vojáku, který mluví anglicky jako rozený Velkobrit, rozesla se ihned po celém lazaretu.. (251)

Jednou z osob, které zraněného Jindru ošetřují, je i Mabel, vrchní sestra, zde vystupující pod jménem Edith. Veškerá komunikace v lazaretu je čtenáři prezentována v českém jazyce, jde tedy opět o skrytou vícejazyčnost (je zřejmé, že postavy hovoří anglicky, pro běžného českého čtenáře však není možné prezentovat jejich repliky v autentické podobě). Angličtina je pouze v některých případech evokována určitými typickými prvky, zejména tituly:

„Mr Pawak – Mr Pawak – nepoznáváte mě po hlase?“ (258)

„Jste bývalou ženou mého otce, mistress!“ odvětil Jindra mladší pevně a určitě... (258)

Také později, když se děj románu přesouvá zpět do Čech, bývá v komunikaci postav užíváno již zmíněných anglických titulů a podob jmen (v řeči Jindřicha Paváka mladšího, rozeného Čecha, se vyskytuje i přechýlená podoba „Mrs Pawaková“; Češka Jiřina, jež anglicky nehovoří, pak užívá podobu „paní Paváková“). Krom toho oslovuje Mabel svého nevlastního syna i svého někdejšího manžela opět „Henry“.

V domácnosti Jindry staršího a jeho syna s příchodem Mabel opět zaznívá angličtina, tentokrát však v jiné funkci, než jsem zmiňovala v předešlé kapitole. Angličtina tu má jednak funkci zpřístupnění informací (Jindra mladší hovoří k otci anglicky, aby rozuměla i Mabel), jednak funkci utajení informací (v bytě je přítomna i Jiřina Menotová, která anglicky nerozumí). Jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, vícejazyčnost se zde objevuje ve skryté podobě (s prvky, jež cizí jazyk alespoň evokují):

„Otče!“ zvolal Jindra mladší směrem docela opačným, než kde Jindra starší dlel, stál či seděl:

„Odneste si svou milenku!“

Poznal pravdu slepý jasněji, než by to byl dovedl, kdyby viděl, a řekl to anglicky, aby také Mrs Pawak porozuměla. (274)

„Ani slovo, Mr Pawak!“ řekl Jindra, „ani slovo nechci od vás slyšet, a nikdy víc. Je to naše poslední setkání na tomto světě. Skončí bez rozloučení. Odjedete s Mrs Pawakovou ještě dnes, a to nejdéle za půl hodiny z Prahy na svůj obvyklý venkovský pobyt, a jakmile to poměry dovolí, opustíte Čechy navždy. Vypovídám vás. Sem ke mně pozval jsem vás jenom pro jednu věc: Mrs Pawak a Mr Pawak – slečna Jiřina Menotová, moje nevěsta!“ (287)

...

„Jděte!“ vzkřikl Jindra mladší. „Na neshledanou!“ (287)

...

„Cos jim to povídal“ ptala se Jiřina.

Neboť Jindra mladší svůj poslední proslov k otci pronesl – anglicky. (288)

6.4.8.1.5 Ostatní výskyty angličtiny

Kromě zmíněných příkladů lze v románu Jindrové nalézt také případy, kdy anglické prvky užívají postavy, které tento jazyk neovládají. V prvním případě je to Jiřina Menotová. Za urážku důstojníků je Jindra mladší uvězněn a následně poslán na frontu. Jiřina se s Jindřichem loučí anglickým zvoláním, nejspíše jedním z mála anglických slůvek, která zná (v předchozí kapitole bylo naznačeno, že Jiřina anglicky nerozumí):

Překonána patosem okamžiku, ještě jednou Jiřina objala se s Jindrou a zvolala:

„For ever!“

Anglicky nikoli bez úmyslu. (214) (navždy!)

Úmyslné použití anglického jazyka je explicitně zmíněno, konkrétní motivace nikoli. Pravděpodobně je angličtiny užito ve snaze o utajení vyřčeného nežádoucím posluchačům; rakouští důstojníci nejspíše angličtině nerozumí.

V druhém případě je anglický výraz součástí repliky Lojzy Poniklého, který se stejně jako mladší z Jindrů ocitá v americkém lazaretu. Ačkoli sám anglicky neumí, ovlivňuje jej prostředí, v němž se nachází:

„*Jindro drahej!*“ řekl na to Lojza, „*vždyť u tvé postele stojí už tři dny tlumok, jaký mají všichni zdejší američtí surgeoni na cestu.*“ (269) (vojenský lékař, chirurg)

6.4.8.2 Angličtina v pásmu vypravěče

Neméně výrazně se prvky angličtiny uplatňují v pásmu vypravěče, ať již jde o titulaci postav, podtržení jejich původu, dokreslení prostředí, kde se příběh odehrává apod.

6.4.8.2.1 Titulace postav

Za povšimnutí jistě stojí způsob titulace postav. Kromě českých jmen se nezdá objevují i jejich anglické obdoby. Konkrétně v případech, kdy chce autor zdůraznit původ osoby, eventuálně její specifický vztah k danému jazyku nebo k osobě jím hovořící, či dokreslit atmosféru prostředí, kde se angličtiny užívá.

Zajímavě se zachází např. s pojmenováním jednoho z dvou hlavních protagonistů románu, Jindřicha staršího. Nejširší škálu tvarů jeho jména nalezneme v kapitole „Anglické a indické příhody Jindřicha staršího“, odehrávající se v cizině, v prostředí, kde spolu postavy hovoří výlučně anglicky. Kromě českých podob *Jindřich*, *Jindra*, *Pavák*, *Jindřich Pavák* se v textu objevují i podoby ovlivněné angličtinou *Henry*, *Henry Pavák* (anglický tvar křestního jména hrdiny), *Mr Henry Pavák*, *Mr Pavák* (anglická zkratka titulu „mister“ = pan) či *Mr Pawak* (anglický pravopis příjmení). Nalezneme zde i pojmenování *Indrah* (viz výše – oddíl Sanskrit). Zkratka titulu „mister“ je používána i před jmény jiných postav: *Mr Pimpotte* (Jindřichův tchán, Angličan). Anglické podoby Jindřichova jména se poté v pásmu vypravěče objevují i v dalších kapitolách knihy, např. v pasáži, kdy se po letech setkává se svou manželkou Mabel (*Mr Pawak*) či v souvislosti s jeho anglickou matkou (*Henry*).

Pojmenování postavy je spjato s jazykem, jímž hovoří. Tak může být jedna a táž postava nazývána českou i anglickou podobou, jak je tomu u Jindřichovy matky. To, že je anglického původu, je zdůrazněno anglickou zkratkou titulu „paní“ (mistress): *Mrs Paváková*. Zajímavá je však konfrontace následujících dvou případů, které byly zmíněny v jiných souvislostech již dříve:

„Stop! Here you stay!“ křikla ostře Mrs Pavák a Jindra zůstal.(31)

a

„Prosím, pane doktor, lepší s ní mluvit, ne tak hrozně,“ řekla paní Paváková, ale doktor znal své lidi ovšem lépe než ona. (31)

Jestliže postava hovoří výlučně anglicky, je tomu uzpůsobena i podoba jejího příjmení, s anglickým titulem a v nepřechýlené podobě. Jestliže však pronese repliku ryze českou, rázem o ní vypravěč mluví jako o „paní Pavákové“. Nejčastější podoba, která se v románu objevuje, „Mrs. Paváková“, je pak v podstatě kombinací obou a nejlépe odráží realitu (Angličanka žijící v Čechách).

6.4.8.2.2 Dokreslení prostředí

Také v pásmu vypravěče se objevuje angličtina ve funkci atmosférotvorné. Souhrnně lze říci, že je jí užito všude tam, kde touto řečí hovoří i postavy, tedy:

- a) je-li děj příběhu přesunut do ciziny, do prostředí, kde se hovoří anglicky (Jindřichův pobyt v Oxfordu, jeho pracovní stáž v Indii, prostředí amerického lazaretu)
- b) v pasážích, kdy spolu Jindrové komunikují v angličtině

Může jít o pojmenování reálií či o tlumočení sdělení, citace postav:

Tak se stalo, že slavila „christmas“ ještě v Oxfordě se synem... (33) (vánoce)

Ráda se s ním objevovala ve společnosti pro údiv, jaký vzbuzovala, když se s ním vedla, nádherná se svými dekorativními půvaby, po anglickém způsobu o coweských večerech hluboce odhalenými, v toaletách, jaké by jí byly mohly dámy skutečného high lifu závidět a jaké umožňovaly knížecí příjmy jejího otce. (36) (vysoká společnost; v tomto případě počestěno, skloňováno)

*V kruzích sportovních byl však jeho výkon důvěrně posuzován jako příliš **very true imitation** a způsobil, že Pimpotte už po druhou sezónu neobdržel nabídky, ačkoli dříve býval vysoko přeplácen. (37) (opravdu věrné napodobení; anglické výrazy v knize psány kurzívou – zřejmě citace toho, co bylo panu Pimpottovi skutečně v originále řečeno)*

... a namáčeje ho do prudké Worcestershire sauce... (38)

...Mr Pavák hodil mu ji totiž i se vším lunchem na hlavu. (39) (oběd; opět skloňováno)

*... tehdá, když se ještě oba střežili slov **I love you**, aby jimi nezaplašili krásné večery flirtu, který přestává výslovným vyznáním. (45) (miluji Vás; citace. Kromě editorského překladu ve vysvětlivkách a opakovaného výskytu této i bez překladu srozumitelné fráze je komunikační funkce anglické výpovědi ještě ozřejměna výrazem „vyznání“)*

*Došlo k němu tak záhy díky přičinění **chief nurse Edith**, že tato výprava její s Jindrou a jeho kamarádem Poniklým byla mezi prvními a nejčasnějšími, jež dovoleny byly hned po příměří neutrálním územím mezi oběma armádami. (268) (vrchní sestra)*

Ale jak mohl přes otcovo: „Good-bye!“ (156) (citace anglické repliky postavy)

Jede, jede, ale na Small Borer dnes jistě ne. (157) (užito již dříve v replice postavy)

*Jeho **shake hands** bylo zúmyslně zvlášť důrazné, pravice bolela Jindru ještě za dveřmi, za nimiž se octl, nevěda ani jak. (192)*

Jindy vypravěč v souladu s prostředím, v němž se příběh odehrává, užívá komentáře pomocí anglického výrazu:

Skandál, týkající se jeho a „goddam“ také anglické dámy, ať je třeba dcerou bývalého žokeje, tudíž nesměl svým popraskem překročit význam čajového klepu o páté hodině... (40)

Neobvykle pracuje Čapek Chod s některými anglickými slovesy, jež počešťuje pomocí sufixů a prefixů:

... když se dal za peníze interviewovat závodním redaktorem denních listů... (37)

Paměť na svou pražskou historii procakewalčil s krásnou Mabel...(61)
(procakewalčit – protřdlovat (z angl. cakewalk – černošský tanec))

6.4.9 Porovnání s vydáním z roku 1924

Vydání románu z roku 1924 (v nakladatelství František Borový, Spisy VIII.) je opatřeno pouze sporadickými autorskými komentáři. Čapek Chod spíše vysvětluje nejrůznější reálie; překlad cizojazyčných prvků nalezneme pouze ve dvou případech. Z angličtiny je překládán výraz „native highness“ (zřejmě kvůli neobvyklosti výrazu), z němčiny potom replika „Ach sie sind Offizier? Das wird immer besser!“ (ostatní německé prvky překládány nejsou, motivace k překladu právě této repliky je nejasná).

Ve srovnání s nejnovějším vydáním se odlišně pracuje s citací přísloví, které zmiňuje rektor v rozhovoru s Jindřichem (v kapitole „Anglické a indické příhody Jindry staršího“). Zatímco ve vydání z roku 1987 je uvedeno anglické přísloví v autentickém znění a bezprostředně následuje český ekvivalent, vydání z roku 1924 přísloví uvádí v češtině a autor poté v poznámce uvádí jeho anglickou podobu:

*„Milý Imdrah, vám je známo krásné přísloví: Nikdo nechodí do Indie pro změnu povětrí *), není-liž pravda?...“ (60)*

(*) „Nobody goes to India for a change of air.“)

Ostatní cizojazyčné prvky v románu překládány nejsou. Pro porozumění příběhu často nejsou podstatné, krom toho je dílo nepochybně určeno náročnějšímu, tedy vzdělanějšímu čtenáři.

V prvním vydání románu Jindrové se rovněž objevují chyby v pravopise anglických výrazů: *I lowe you; dearling*.

6.5 TURBINA

Román Turbina byl poprvé vydán v roce 1916. Vypráví o bohaté měšťácké rodině na přelomu století, kterou přemíra společenských ambicí žene k nezadržitelnému pádu. Dějová linie románu je osnována na celé řadě výsměšně zvrtnutých situací, naráz definitivně pohřbívajících naděje románových postav nebo převracejících jejich původní záměry v pravý opak. Tento román, který dodnes strhuje čtenáře barvitou malbou tehdejší pražské společnosti, je zároveň tragikomickou groteskou až mrazivě nelítostného vidění, jemuž se život jeví jako ironické theatrum mundi, jako bláznivý mumraj, zbavený řádu a smyslu.

Pro svou analýzu používám vydání románu z nakladatelství Československý spisovatel z roku 1978. Vydání připravil Rudolf Skřeček. Srovnávám je jednak s prvním vydáním (1916), jednak s vydáním z roku 1969 (rovněž z nakladatelství Československý spisovatel), v němž lze nalézt odlišnosti v pravopise cizojazyčných prvků i v práci s překladem. Rozdíly v překladech zmiňuji pouze tam, kde je považuji za podstatné.

6.5.1 Výskyt cizojazyčných prvků v románu

Také v románu Turbina je užívání cizojazyčných prvků velice častým jevem. Vzhledem k soudobé situaci (román pochází z roku 1916) jde pochopitelně ve velké míře o jazyk německý. Kromě němčiny se v románu objevují i výrazy anglické (ty jsou však na rozdíl od němčiny, již užívá velké množství postav, úzce spojeny s jedinou postavou, inženýrem Mourem, jak si ukážeme dále, a se specifickou funkcí), méně potom výrazy latinské a francouzské, ojediněle také výrazy z jiných jazyků. Cizojazyčné prvky nalezneme v replikách postav i v pásmu vypravěče.

6.5.2 Práce s překladem

Cizojazyčné výrazy a repliky jsou většinou překládány: ve vysvětlivkách se objevují jednak překlady editora knihy (dlužno říci, že v mnohem větší míře v porovnání se starším vydáním), jednak překlady autora (označuji opět jako „pozn. autor.“) Čapek Chod zřejmě počítá se čtenářem, který užívané cizí jazyky spíše neovládá. Překládá většinou repliky postav, izolované cizojazyčné výrazy, které nejsou příliš podstatné pro děj románu, ponechává bez překladu (často jsou překládány editorem). V některých případech je opět význam cizojazyčných sdělení patrný z kontextu.

6.5.3 Němčina

Němčinu v románu Turbina užívají zejména postavy, které hovoří výhradně německy, což je dáno jejich původem (paní Maynau, dr. Prinz, žid Leib Blumenduft). Kromě nich i osoby českého původu (tetička Vašrlová, Rézi) – zde je užívání němčiny vyjádřením příslušnosti k určité společenské vrstvě.

Německý jazyk vystupuje ve funkci historicko-dokumentární, slouží k přesnějšímu zachycení autentické jazykové situace doby.

Častá je opět i skrytá cizojazyčnost, kdy je němčina v promluvách postav pouze evokována některými německými výrazy a zbytek je čtenáři prezentován v češtině.

6.5.3.1 Postava Leiba Blumendufta

Leib Blumenduft, žid, je jednou z vedlejších postav románu; objevuje se pouze v jeho úvodní a závěrečné části. Jeho původ ovlivňuje výběr jazykových prostředků i specifickou výslovnost, svádějící k parodování. Aluze na židovství nalezneme i v pásmu vypravěče. Německé prvky v řeči Blumendufta většinou překládá sám autor, nejsou-li překládány, je jejich význam odvoditelný z kontextu, nebo jde o běžné konverzační fráze. Jelikož tato postava hovoří pouze německy, užívá Čapek Chod v jejích replikách často skryté cizojazyčnosti. Pravopis je uzpůsoben výslovnosti.

Německý jazyk se tedy objevuje již v samém úvodu románu, v tomto případě jde o Leibovy úvahy:

„Was wer'n de Lait' for dich denken? přemítal Leib, staraje se, aby všemožně zůstal ve stínu, mimo zář bílého slunce zářivého, v této nejčernější Praze tím skvělejšího. (Co si o tobě lidé pomyslí? (pozn. autor.))

„Co by si myslii,“ pokračoval dále v myšlenkách, „až mne potkají unsere Leut' (překlad editora = naši lidé), pomyslí si, ajaj! nějaký chudý cizí žid, ale pravověrný, který jistě doma platí si v modlitebně své sedadlo, ale tady v cizině bude rád, nechají-li ho postát za lavicemi. A nejen cizí, ale chudák je také ne přílišného zdraví, e' Laus is ihm über de Leber gekrochen, wern se sagn. (15) (řeknou, že mu přes játra lezla veš; podle pověry polskožidovské je to příčinou jaterních chorob. Jinak užívá se pořekadla toho na označení něčí svrchovaně mrzuté nálady (pozn. autor.))

Mráz pojal jej z takové možnosti, i přidal do kroku mumlaje před se tři čarovná slova: „Fünezig Tausend Gulden! Fünezig! Reingewonnen!“ (15) (Padesát tisíc zlatých! Padesát! Čistého zisku! (pozn. autor.))

„Ted' si mysli naši lidé – aha, tu kráčí pan Blumenduft do Staronové synagogy, ne, to už nemůže, snad by nešel do novoměstské anebo vinohradské, dazu is'r doch zu schäbig , a to jistě jde do libeňské modlitebny, mezi sobě rovné. ...“ (15) (na to je přece jenom příliš ošumělý (pozn. autor.))

„... A co by taky dělal v modlitebně mit de zwei jungen Katzen in den Taschen, wie eine trächtige Katze, Gott der Gerechte! Ted' se mu dokonce zdá, že ho ta d'ábelská kořata důkladně promáčela, kocour z jedné a kočka z druhé strany...“ (15) (s dvěma kořaty v taškách jako březí kočka, spravedlivý bože! (pozn. autor.))¹⁴

¹⁴ Ve vydání z roku 1969 je v autorově poznámce: „s dvěma kořaty v kapsách jako březí kočka, spravedlivý bože!“, což je zřejmě přesnější překlad.

Také v dialozích s ostatními postavami užívá Blumenduft němčiny:

„Was hatr gságt, un was habn zí gságt?“ otázal se Blumenduft nesmírně dychtivě.
(17) (Co to povídal a co vy jste mu povídal? (pozn. autor.))

„Schainen gutn Morgen, Herr kaiserlicher Rat!“ uklonil se Blumenduft co nejniže. (22)
(Šťastné dobré jitro, pane císařský rado! (pozn. autor.))

„Gott hab´mich selig!“ zapřísáhl se Leib, „ať pojdu na tom místě!“ (27) (Ať mi dá bůh věčnou slávu!)

Leib Blumenduft ovládá pouze německý jazyk, jak je explicitně řečeno, česky neumí. Objevuje-li se při reprodukování jeho promluv a myšlenek čeština, jde opět o skrytou cizojazyčnost.

Jelikož je tato postava, jak jsem již zmínila, židovského původu, můžeme tomu odpovídající prvky nalézt i v její řeči:

„To zas máte pravdu, abr a Ganef senen se doch!“ (28) (ale podvodník jste přece!
(pozn. autor.))

Podobně nalezneme židovské výrazy i v pásmu vypravěče:

... a se živou lítostí uložil zas do škatule cylindr, který si včera od vetešníka z unáhlení vypůjčil, vzpomněl si, že na jeho dnešní výpravě vyskytne se chvíle, kdy by mu „šábesdekl“¹⁵, jinak k převleku jeho velmi výhodný doplněk, spíš škodil než prospíval. (13) (výraz v uvozovkách nepřeložen, jak je zřejmé z předcházejícího kontextu, jde o pokrývku hlavy, o cylindr)

Narážka na původ Leiba Blumendufta se objevuje také v následující pasáži, jež je záznamem jeho úvah:

¹⁵ Ve vydání z roku 1969 výraz uveden s autentickým německým pravopisem: „schabesdeckel“.

... *beztoho mu žluč, Leibovi, kysne, vzpomene-li na ty hříšné peníze, jaké bude zas stát tenhle Frey, proklatý hrbáč, jemuž by mělo krom jeho křivých zad růst kamení v břiše a rybíz na nose.* (12-13) (v žargonu: „Es sollen ihm wachsen die Staner im Bouch'und Ribisl auf der Nos.“ Posílání močového kamene a nosových papilomů na nepřítele, hlavně soukmenovce, jest jednou z nejhroznějších židovských kleteb. (pozn. autor.))

Co se týká formy, je Blumenduftova němčina psána pravopisem uzpůsobeným jeho výslovnosti, jak bylo řečeno v úvodu oddílu. Jeho řeč je kvůli své neobvyklosti v románu také parodována:

„*Alzo, vazágnze, Herr Blumenduft,*“ *začal imitovati jeho žargon...* (26) (Tak co říkáte)

„*Woln se mech umbringen?*“

„*Schrein se nich so, odr ich las se 'nauswerf!*“ *odvětil Frey perzifláží žargonu, bavil se božsky.* (28) (Chcete mne připravit o život? – Nekřičte tolik, sice vás dám vyhodit! (pozn. autor.))

6.5.3.2 Vícejazyčnost jako prostředek komiky

Komicky působí rozhovor zmíněného žida s Václavem, nočním hlídačem v Ullikově továrně. Jak jsem již zmínila, Leib Blumenduft česky nerozumí, proto když se ho Václav zeptá: „Maj' ty kočky?“, nerozumí, jen tuší o co jde, neboť bylo domluveno, že dotaz na kočky bude heslem. Proto se Václav pokouší zopakovat svou otázku německy. Čapek Chod zde užívá výrazné ironie:

„*Hábnzí dý mňau – dý koc?*“ *přeložil svou otázku do němčiny.*

„*Jawohl!*“ *přisvědčil Blumenduft...* (16)

Hlídač zjevně němčinu neovládá, pouze některé gramatické prvky – časování slovesa *haben*, užívání určitých členů. Ve zbytku si vypomáhá citoslovečným výrazem a zkomoleným německým slůvkem. Jak je však patrné, Blumenduft mu rozumí. Totéž se opakuje, když Václav hovoří se svým známým, kterého zajímá, kam kočky vezou, a ptá se, jestli by si je nemohl vzít domů pro děti. Na to mu Václav odpoví, že „to je na pekáč ještě tuze mladý“. Žida obsah rozhovoru zajímá, proto je mu opět Václavem „přeložen“ (autor Václavovu repliku překládá ve vysvětlivkách, byť to na tomto místě není nutné):

„Fresn vil er dý koc!“ odtušil Václav nevrle... (17) (Sežrat chce ty kočky! (pozn. autor.))

6.5.3.3 Tetička Rézi

Tetička hlavní hrdinky Tyndy, manželka ředitele pomocných úřadů hovoří v románu téměř výhradně česky (občas se v jejích replikách objeví ještě francouzské prvky; o tom dále v kapitole Francouzština). Nalezneme u ní ovšem i německou repliku, opět foneticky upravenou s cílem přiblížit čtenáři neobvyklou výslovnost (s poukazem na společenské postavení postavy):

„Tas hast tú ábr turchkfýrt, man hért ales turchtn ófn!“ řekla paní ředitelová v nejryzejším německém žargonu své vrstvy. (211) (Tys to ale vyvedl, všechno je slyšet skrze kamna!)

Autor uvedenou repliku nepřekládá. Z kontextu je zřejmá komunikační funkce výpovědi: výtku; o několik řádek výše lze nalézt v podstatě český ekvivalent řečeného: *...„a věc stala se tím horší, že průlom, v němž stojí kamna, propouštěl každé slovo zřetelně“ (211).*

U tetičky Rézi má němčina charakterotvornou funkci – odráží příslušnost k určité společenské vrstvě, k níž se tato žena hlásí. Jiný je ale postoj jejího manžela, jak se dočteme vzápětí:

„Prosím tě, snad mi nikdo neutrhne hlavu,“ odpovídal pan ředitel, který jí nikdy němčinu nevracel... (211)

Vliv němčiny je patrný i v následujících případech – druhá ukázka pochází z pásma vypravěče (hovoří o tetičce) a jde o syntézu češtiny a němčiny, ve třetí je pravopis německého výrazu uzpůsoben výslovnosti:

„... a řekne se infinitiv – to je přece ‚unbestimmte Art‘, jak jsme se učily...“ (47)
(neurčitý způsob) (citace, tetička zřejmě podle všeho navštěvovala německou školu)

Byla to osůbka dosti útlá, ale nelekla se hranatějšího slova a konečně nemusila si dát nic líbit, nejedla tu žádný chléb z milosti jako nějaká „rešpektsdáma“ ... (47)

„Inu, rytmajstr až do smrti!“ vzdychla tetička Rézi s nenapodobitelným afektem, ačkoli její muž nikdy rytmistrem nebyl. (210)

6.5.3.4 Paní Maynau a doktor Prinz

Paní Maynau, učitelka zpěvu, a doktor Prinz, hudební odborník (v románu doslova: „říšskoněmecký hudební referent a přítel české hudby“), jsou německé národnosti, jak je ostatně patrné už z jejich jmen. Proto se v jejich řeči objevují německé repliky nebo české repliky s německými prvky. Největší část replik těchto postav je však podávána v češtině, cizojazyčnost je zde skryta; němčina je pouze místy evokována určitými výrazy či frázemi. Čapek Chod nejspíše počítá se čtenářem němčinu neovládajícím.

Povšimneme-li si pravopisu německých výrazů v řeči těchto postav, konstatujeme, že jde o autentický německý pravopis, neboť jde o osoby německé národnosti (v protikladu k foneticky upravenému pravopisu německých prvků u Čechů).

Co se týče překladu německých prvků v replikách uvedených postav, autorské poznámky ve vysvětlivkách až na jednu výjimku nenalezneme:

„Du schandlüsterner Amerikaner, du!“ řekla za ním paní Maynau tak nahlas, že to mohl snadno slyšet. (316) (Ty hanebný, chtivý Američane! (pozn. autor.))

Více je přeloženo editorem; v některých případech ovšem němčina překládána není: smysl je odvoditelný z kontextu, je zřejmá komunikační funkce repliky, nebo jde o poměrně rozšířené fráze:

... ale poznala, že je to navýsost lichotivé, i odvětila prostě:

„Ich danke Ihnen vom Herzen, Herr Doktor.“ (253) (Srdečně vám děkuji; titul překládán není)

„Könnten wir uns helfen?“ pravil dr. Prinz flegmaticky, *„řekli bychom si, že je nám to líto, že je pravda, že v Praze nejsou zdvořilí lidé, a šli bychom spat, je pomalu čas.“* (235) (Mohli bychom si pomoci?) (skrytá cizojazyčnost)

„Aber davon kann keine Rede sein!“ vykřikla paní Maynau, *„máš ty ale jeden zlej táta!“* rozhorlila se na Tyndu. *„Was sagen Sie dazu?“* optala se Vážky, v jehož tváři zračila se úzkost zmařené naděje... (235) (Ale o tom nemůže být ani řeč!; druhá německá fráze překládána není) (Za povšimnutí v této replice jistě stojí také kalkování z němčiny, konkrétně překlad neurčitého členu „einen“: „jeden zlej táta“.)

„Mein liebes und schönes Kind! Nemohu vám nic jiného říci, než že jste mi připravila jeden z nejkrásnějších večerů mého valem stárnoucího života...“ (252) (Milé a krásné dítě!) (skrytá cizojazyčnost)

„Meine arme Maynau!“ řekl dr. Prinz utkvívaje něžným zrakem na jejích tvářích, na jichž rýžové bělí zůstavily slzy zřejmé stopy... (253) (editor překládá pouze výraz „arme“ – ubohá)

„Verfluchte Bande! Víte, co jí nabízejí?! Místo v dámském sboru! Místo v dámském sboru, jí, mé Tyndě, druhé Agujarové.“ (257) (Prokletá pakáž!) (skrytá cizojazyčnost)

„Was machs´ du? Snad bys neplakala, a to bys mohla raději už teď v poledne odříci, a to už namouduši dnes nic víc nescházelo!“ (326) (skrytá cizojazyčnost)

Zajímavou ukázkou skryté cizojazyčnosti je také telefonický rozhovor dr. Prinze s ředitelem divadla. Primárně je prezentován v češtině, v němčině jsou ponechány pouze některé výrazy, mj. tituly, zdvořilostní fráze, reálie, poznámky netýkající se hovoru:

... a potom jsem přijel do Prahy kvůli své staré kamarádce, té milé Maynau... znáte... ovšemže... aba still!! (to pověděno od aparátu v bok paní Maynau), abych si poslechl její fenomenální začku... Fräulein... Fräulein...“

„Ullik!“ všeptla paní Maynau doktorovi do ucha.

...ano, ale co jsem dnes slyšel, bylo přímo märchenhaft, věřte, pane řediteli, že v celém svém dlouhém životě a za celé své dlouholeté působení, zasvěcené božské hudbě, nezažil jsem mnoho hodin tak nadšené radosti jako právě dnes. Waaas? Haló!... Ale z Lohengrina Ortrudu, ‚entweihte Götter‘. ... haló – kdo to tam ještě mluví?... aha!... die Ehre, Herr Kapellmeister... ano, takový dojem, že dnes tak hned neusnu, ale jak se vrátím do hotelu, napíšu o tom dopis pro Allgemeine Musik-Zeitung... (258)*

Po výrazu „märchenhaft“ se v textu objevuje hvězdička, pod stejným symbolem nalezneme na konci stránky autorovu poznámku „Rozumí se, že dr. Prinz mluví stále německy“ – tzn. skrytá cizojazyčnost je zde explicitně označena.

Ve vysvětlivkách je poté editorem přeloženo: „aba still“ – ale tiše! (jde o zkomoleninu z „aber still“), „märchenhaft – báječný, „die Uhre, Herr Kapellmeister“ – poklona, pane kapelníku!. „Entweihte Götter“ je překládáno na jiném místě. V němčině je samozřejmě ponecháno i pojmenování reálie, v tomto případě hudebního periodika. Pravopis některých německých výrazů v uvedené ukázce je v rozporu s tím, co bylo řečeno výše, a sice že u replik postav německé národnosti je ponechán autentický německý pravopis. Nalezneme zde tvar „aba“ přizpůsobený výslovnosti a také „Waaas“, kde je samohláska znásobena kvůli zřetelnějšímu vyjádření otázky, podivu.

Vraťme se ovšem ještě k překladům cizojazyčných prvků – pokud jde o překlady autora, užívá Čapek Chod ještě jednoho způsobu, a sice zdvojení promluv – uvedení téhož v německém i českém jazyce. Přitom je jasné, že postavy (dr. Prinz a paní Maynau) spolu hovoří německy. Spisovatel zřejmě chápal tento způsob jako

nejvýhodnější pro okamžité pochopení ze strany jazykově nevybaveného čtenáře, rychlejší a přehlednější nežli uvádění poznámek pod čarou či ve vysvětlivkách:

„Was will sie damit? Co s tím chce?“ obrátil se k paní Maynau takřka nahlas, „tohle je přece Lohengrin, Ortruda z druhého jednání mit den ‚entweihten Göttern‘ (se zneuctěnými bohy)¹⁶, s tím si na nás troufá? To jsem trochu zvědav.“

„Moderieren Sie sich doch ein bisschen, Doktor. Mírněte se trochu, doktore, a sečkejte!“ odpověděla Tyndina mistryně, „my vás tady v Praze úžasu teprve ještě naučíme!“ (252)

Nalezneme-li v promluvách zmíněných německých postav češtinu, nemusí jít vždy pouze o již zmíněnou skrytou cizojazyčnost. Paní Maynau totiž (jak je ostatně patrné i z jedné výše uvedené ukázky) ovládá i český jazyk. Její znalost jazyka však není příliš dobrá a výsledná „německá čeština“ proto působí komicky. Doslovně překládá německé gramatické konstrukce (to je není... = das ist nicht..., je žánej... = ist kein...) a ustálené vazby (držet k blázna = zum Narren halten), oslovení ponechává v němčině (není překládáno):

„To je ajfoch není možné!“ rozhorlila se paní Maynau doopravdy, „pan doktr Prinz je tady žánej chlapec, aby ho moch držet negdo k blázna, Herr kaiserlicher Rat!“ (235)

Dále pokračuje paní Maynau opět ve svém mateřském jazyce; promluva je prezentována v češtině, ale původní jazyk je explicitně zmíněn. Německý výraz, který se zde objeví ve své autentické podobě, je následně překládán editorem:

„Co tomu říkáte, pane doktore,“ obrátila se německy na doktora, „vy sem přijedete až z Němec, abyste si poslechl můj nejslavnější hlasový fenomén, jaký jsem kdy objevila, a tenhle Rabenvater von einem angehendem Theatervater ji chce odvézt.“ (235) (krkavčí otec nastávající slavné herečky)

¹⁶ Ve vydání z roku 1969 editorský překlad „se svrženými bohy“.

Kromě toho můžeme objevit u paní Maynau repliky, kde se mísí čeština s němčinou (zde v první části repliky, dále zřejmě skrytá cizojazyčnost):

„Was machst du da, děvečko meine!“ zhrozila se paní Maynau, „nebud’ přece hysterická, to bys mohla zkazit všecko!“ (316)

6.5.4 Francouzština

Francouzština se objevuje v replikách postav nejčastěji ve funkci jazyka společenské konverzace s efektem vznešenosti a noblesy. Čapek Chod ji používá i v pásmu vypravěče, kde funguje jako prostředek ozvláštňení, nebo je její užití ovlivněno dobovým územ, módou ve vyjadřování, eventuálně plní podobnou funkci jako v řeči postav (více u konkrétních příkladů). Funguje i pro označení reálií z oblastí, pro něž je francouzština typická.

Co se týče pravopisu, jsou francouzské výrazy ponechány ve své autentické podobě spíše v pásmu vypravěče, v replikách postav je pravopis častěji počešťován a přizpůsobován výslovnosti.

Nalezneme-li ve vysvětlivkách překlad, jde o poznámku editora; v době vydání románu nejspíše autor nepovažoval za nutné výrazy překládat – patrně byly čtenáři srozumitelné.

6.5.4.1 Tetička Rézi

Prvky francouzského jazyka nalezneme především u tetičky Rézi, o níž jsem se zmínila již v předchozím oddíle. Motivace je zřejmá: tetička chce působit jako žena z „lepší společnosti“ – např. jako paní radová, již také cituje:

„... Když takhle sedíš – vidíš, ta nonšalanc ti sluší báječně – nesmíš staré tetě, která tě hlídá od maličkosti, míti za zlé, kdybys měla maminku, taky by ti to řekla, ale kde ty si sedneš, tak si sedneš takhle. Povídám, jsi takhle parfét...“ (46) (dokonalá)

„...Paní dvorní radová Mukovská seděla včera o svatbě Roziny Meclové za námi a řekla tak nahlas, že jsem to musela slyšet: Je to sice nezpůsob, jak tu sedí tahle slečna Tynda Ulliková – že viděla, že poslouchám, řekla slečna, jinak by byla řekla zrovna Tynda – ale ta si může směle dovolit každý nezpůsob, protože je vždycky graciéz. Rada zabručel na to něco, jako že ta grácie je trochu moc definitiv anebo infinitiv, to jsem dobře nerozuměla... (47) (závěr ukázky potom působí díky tetiččině neznalosti komicky)

„Tys nejen klacek, ale taky nestyda infám,“ řekla teta Rézi s nezměnitelným klidem. (48) (nestoudný, hanebný)

„Cože to zas povídáš za ennuyantní nesmysly!?“ (49) (nudný, protivný)

6.5.4.2 Francouzština v replikách ostatních postav

Prvky francouzštiny se objevují i v řeči jiných postav, nejčastěji s obdobou motivací jako u tety Rézi:

„To rozhodně ne!... Ačkoli mám pro ryšavce jistou jakousi **faible**... K tomu se přiznám...“ (242) (slabost) (replika Tyndy)

„...Ujišťuju vás, že nebyla nikdy tak při hlasu jako dnes a že její Elsa bude manifik!...“ (315) (replika paní Maynau)

„Cožpak ty mladé dámy někdo lechtá? Toť už opravdová výtržnost. Pak se řekne **haute volée**. Kdežpak mohou husičky letět vysoko!“ rozhorloval se pan dvorní rada doopravdy. (385) (vyšší vrstvy, společenská smetánka) (na doslovný překlad z francouzštiny odkazuje pan rada v následném kontextu; užito jako blíže nespecifikovaná citace, ironizováno)

Jiným případem je užití francouzského výrazu ve spojitosti s oblastí, pro niž je tento jazyk typický (konkrétně jde o šerm a repliku Armina Freye):

Boud'a vyjekl, ale hned dostal třetí ránu.

„Touché,“ vykřikl strýc v báječné radosti a přistrojil se k novému výpadu. (105)
(zasažen, zásah)

6.5.4.3 Francouzština v pásmu vypravěče

Také v pásmu vypravěče nalezneme zajímavé případy užití francouzských prvků. Motivace je různá: vliv dobového úzu, módy ve vyjadřování, snaha o vyvolání určitého efektu, užití francouzských výrazů pro reálie z oblastí, s níž je tradičně francouzština spojena (blíže u konkrétních ukázek). Francouzské výrazy autor čtenáři nepřekládá (zřejmě byly v době, v níž kniha vyšla, obecně známé a srozumitelné), překlady jsou dílem editora knihy:

...a článek končil proroctvím, že nic nebude ani z turbíny, ani z podniků spekulativně na ni zavěšovaných, i naznačil, že majiteli konfese šlo jen o to, aby utvořil fait accompli... (40) (hotová věc, nezměnitelná skutečnost) (francouzské výrazy jsou v podstatě citací z novinového článku, pravděpodobně jde o vliv dobového úzu ve vyjadřování)

Starší Tynda, teprve vstala, byla ve skvělém krajkovém deshabilé, průzračném a prolamovaném... (46) (nedbalky) (francouzština jako jazyk módy, odívání)

Najednou vstoupila Tynda dveřmi koupelny do komnaty, a dřív než na se vzala peignoir, za dveřmi visící... (287) (ranní pláštík při česání nebo po koupeli) (francouzština jako jazyk módy, odívání)

„Počkej, Tynčo, takhle se nedovíme ani jedna, ani druhá, co chceme vědět!“ řekla slečna Fafrová chladně, neuražena a docela bez malice. (188) (zloba, zlomyslnost) (dobový úzus, móda ve vyjadřování)

Cvičené ucho slečny Fafrovy zaslechlo larmoyanci paní ředitelové pomocných úřadů... (189) (nářek) (dobový úzus, móda ve vyjadřování)

...ustavili se pánové společnosti jako hromadná skupina neobmezených dvořanů a fêteurů slečny Tyndy ve smyslu nejvybranějším a nejkavalírštějším... (279) (ctitel) (dobový úzus, móda ve vyjadřování)

... a šťastnou náhodou brokantérovi prodaná bez potuchy muzejní její ceny... (303) (dobový úzus, móda ve vyjadřování)¹⁷

„Tamhle pro mladého pána!“ rozkázal pan císařský rada s neochvějnou tváří *grandseigneura a ukázal k Nezmarovi mladému.* (317) (snaha podpořit dojem, jež chce autor vyvolat: samozřejmost, sebevědomí, noblesu)

6.5.4.4 Citace

V románu Turbina se objevuje i citace z francouzské literatury, je součástí repliky Armina Freye:

... tím více vynikla smaragdová zeleň její, opalizující všemi barvami duhy – „les vrais yeux perses de madame de Fayel“, citoval Armin Lafontaine. (32) (pravé perské oči)¹⁸

6.5.5 Latina

Také v románu Turbina, podobně jako v mnoha ostatních analyzovaných dílech, se objevují latinské výrazy. Latina má především roli jazyka vědeckého, jazyka vzdělanců.

¹⁷ V prvním vydání románu zachován francouzský pravopis „brocanteur“ a připojena autorská poznámka „vetešník, také obchodník s veteší uměleckou“. Autorovu poznámku obsahuje i vydání z roku 1969, ve vydání z roku 1978 chybí.

¹⁸ Ve vydání z roku 1969 odlišný editorský překlad: „opravdové modrozelené oči madame de Fayel“.

Výrazy jsou opět překládány téměř výhradně editorem, autor je zřejmě nepovažuje za podstatné pro děj příběhu; mnohem méně pravděpodobná se jeví možnost, že by počítal s čtenářem, který latinu ovládá.

6.5.5.1 Latina v replikách postav

Jak jsem již vícekrát zmínila, latina je tradičně chápána jako jazyk vzdělanců. V souvislosti s tím nalezneme tento jazyk např. v replikách lékařky Máni či jejího manžela Zouplny, doktora filozofie:

„Řekl asi cum gratia ad infinitum,“ dechla Máňa nad svou knihou. (47) (podle libosti nedokončena)¹⁹

*„Tak se **mi** šetřte, kolego!“ ...*

*... A právě na tom **mi** zachvěl se její hlas jemnou, ale nepřeslechnutelnou vibrací...*

*„**Dativus sympathicus!**“²⁰, řekl si Arnošt Zouplna. (82)*

„... Přijal jsem od tebe bez rozmyslu a velmi sobecky obět' života, a když se to stalo, pocítil jsem značné taedium vitae, řekněme životní nepohodlí, bylo mi ze mne sama dosti ošklivo...“ (205) (omrzelost životem; přibližně přeloženo i v následujícím kontextu) (replika Arnošta Zouplny)

Odlišný je následující příklad, kdy je užito latinského termínu, vžitého pro konkrétní oblast (v tomto případě účetnictví):

„Jak to? Co bylo na medio splatno, vše jsme zaplatili do desíti hodin!“ řekl pan rada zajímavě. (330) (polovina měsíce)

¹⁹ Ve vydání z roku 1969 editorský překlad „podle libosti do nekonečna“. Řeč je o „grácii“ slečny Tyndy, jak se o ní vyjádřil dvorní rada.

²⁰ Zde nepřekládáno. Jde o třetí pád vyjadřující přízeň, sympathii.

6.5.5.2 Latina v pásmu vypravěče

V pásmu vypravěče je latiny užíváno pravděpodobně pro efekt ozvláštňení. Ve shodě s její typickou funkcí se objevuje nejčastěji v pasážích vztahujících se k postavám inteligentním a vzdělaným, eventuálně k typickému prostředí inteligence, jímž je univerzita (toto platí ve všech uváděných ukázkách, krom poslední; rovněž v předposlední ukázce není tato souvislost nijak zřejmá):

Trvalo to hodně dlouho, než modla vůbec pozorovala svého služebníka. Po zvyku všech božstev, nahlížejících neuhnutě do věčnosti, přezíralo i toto svého kněze sub specie aeternitatis, avšak přece nikoli věčně. (61) (z hlediska věčnosti; význam částečně obsažen v následujícím kontextu) (řeč je o Rudolfovi Vážkovi, skladateli)

*... a to Rudolfovi Vážkovi, cudnému fakiru své lásky, do jisté míry bylo úkojem jakožto spolupracovníku na vůčihledém vývoji drahocenného nástroje hudebního v jejím vznosném hrdle, nejskvělejší, nejzářivější **vox humana**, jakou kdy slyšel. (65) (lidský hlas)*

...a chtěla se státi hodnou pocty a důvěry, se kterou na ni a ještě asi pět mimořádných posluchaček univerzity hledělo celé tehdejší feministické hnutí jakožto na exempla ad viros – (80) (příklady pro muže)²¹

Stalo se mu bezděky, co mu jakživo nepřipadlo, podívat se jí do očí, co je dnes tak nesvá. A shledal, že oči její jsou stejně měkce ovlhlé jako její hlas.

A nyní: Tak se mi šetřte!

Principiis obsta! (83) (zde odporuj hned od počátku (citát z Ovidia))²² (autorovy úvahy z perspektivy postavy, dr. Zouplny)

*... takže mlčky seděl v koutě lóže a oddával se úplně tísní z tohoto pramene, pomalu těžší, než byla ohromná „**tristitia**“ z dnešní noci. (347) (smutky) (týká se Václava Nezmary, studenta)*

²¹ Ve vydání z roku 1969 editorská poznámka „příklady, jaké platí na muže“.

²² Ve vydání z roku 1969 editorská poznámka „počátku odporuj! (cit. z Ovidia)“.

...úlomky rozčileného, jaksí škodolibě znějícího ženského smíchu, svědčící o přítomnosti značné dávky hysterie v mixtum compositum dnešní nálady, štekaly vzduchem... (346) (míchance)

Čapek Chod užívá ve svém románu i citace, tzv. okřídlená slova:

... přestože na tu dobu nejdůležitějším a takřka výhradním předmětem jich hovorů bylo nepoznatelno, jehož „ignorabimus“ skvělý matematik dr. Zouplna hájival s vřelým zanícením. (84) (nikdy nebudeme vědět, nepoznáme (ze rčení ignoramus et ignorabimus))

Latina se v pásmu vypravěče uplatňuje také užitím ustáleného termínu:

Abonentí tohoto divadla pěstují totiž nezlomnou tradici, kterou průběhem doby vyvinuli v nevykořenitelný prerogativ, že totiž za žádnou cenu nejdou na svá sedadla, dokud se hlediště před počátkem představení nesetmí. (352) (výsada, výsadní právo)

Ve všech výše uvedených ukázkách jsou latinské výrazy překládány a vysvětlovány editorem. V jediném případě je komentář dílem autora, a sice tam, kde je překlad nutný pro pochopení komického efektu (v tomto případě se latina objevuje v pásmu vypravěče v podobě reprodukce promluv postav, resp. částí těchto promluv – v prvním případě jde o užití medicinského termínu):

Když všechny okolnosti, především pak Arnoštovo vzezření, svědčily o opaku, zůstalo jí poslední útočiště, že její muž má „fthisis florens“, ale prof. dr. Beneš, vyšetřiv pečlivě jejího Arnošta, vzkázal jí: „Ano, florens usque ad saecula.“ (202) (tj. kvetoucí souchotiny, tající se pod skvělým aneb aspoň příznivým, o opaku svědčícím vzezřením (pozn. autor.); Ano, kvetoucí po celý dlouhý věk (pozn. autor.))

6.5.6 Angličtina

Výrazné postavení zaujímá v románu Turbina angličtina. Užívání tohoto jazyka je úzce spojeno s osobou Čechoameričana inženýra Moura. V jeho řeči se objevují anglické repliky, výrazy a fráze; místy je nalezneme i u jiných postav (jde o vliv Moura, eventuálně o parodování či opakování jeho výroků). Prvky tohoto jazyka se vyskytují i v pásmu vypravěče.

Anglický pravopis je v naprosté většině případů zachován.

Je-li k dispozici překlad, je téměř výhradně dílem editora knihy.

6.5.6.1 Inženýr Mour

Inženýr Vincenc Mour je českého původu, nějaký čas však strávil v Americe, kde dosáhl úspěchu a na české poměry velkého bohatství. Užívání anglických prvků v řeči výrazně přispívá k Mourově charakterizaci – nejde pouze o zažitý zvyk hovořit jazykem, který používal léta, svou roli zde hraje i dojem, jakým chce inženýr Mour na pražskou společnost působit; jako světák, znalec „velkého světa“. Tomu přizpůsobil i své jméno a samozřejmě i svůj zevnějšek:

„Vašnostové, on se vlastně nejmenuje Mour, ale Kazimour, a není rozený Amerikán, ale narodil se tady na Smíchově, třeba by to nerad slyšel a málokdo to taky věděl...“
(225)

...Mour, tato živá, s newyorskou elegancí oděná modla Prahy,..... skutečně přijel do Karlína ve svém automobilu americké známky, jednom z prvních v Praze... (165)

V řeči postavy se poměrně často objevují jednoduché anglické fráze, jež není třeba překládat, pravděpodobně i v době vydání románu byly obecně srozumitelné (tituly, oslovení, vyjádření souhlasu, poděkování, pozdrav):

„Miss Ullik,“ usmál se inženýr Mour... (179)

„Celý svět mi přece nemůže zabránit, abych své lodi nekřtil jmény, jaká se mi líbí, darling!“ (180)

„All right!“ řekl Mr Mour, „až na to, že ta rezidence nemá druhého patra.“ (186)

„Yes! Je-li to ta paní, kterou jsme právě přejeli, také tu jsem pozval a jejího muže, každý musí mít jeden lístek.“ (191)

„Thank you!“ zavrčel Američan a celá lavice se zasmála, jako když vystřelí. (195)

„Smím vás prosit, abyste mne zítra v poledne navštívil! Myslím, že se dohodneme. Good-by!“²³ (260) (Sbohem!)

Pro mnoho promluv inženýra Moura je charakteristický plynulý přechod z češtiny do angličtiny a naopak. Anglické výrazy a fráze jsou od české řeči v textu graficky odlišeny; jsou psány kurzívou:

„Slečno Ulliková, není to bohužel ještě oltářní stupeň, k němuž vám rameno nabízím, nybrž jenom koncertní pódium – damned!...“ (166) (zatracený, zatraceně)

„**Bless me**, (jémine) pane císařský rado,“ hovořil k němu, „vy jste se na mne rozhněval pro akcie vaší společnosti Turbina, které nechci upsati, aspoň nikoli ihned upsati? Rozhněval, rozhněval, proč byste chtěl tak **rapid** (narychlo) odjíždět z mé slavnosti, jak mi povídá ten starej struthio camelus (pštros)? **Sir Ullik!** Já akciím rozumím tak a kupuju a prodávám jako mražené maso, páchnou-li mi, nekoupím, naopak v tom případě bývám to já, kdo prodává. Jsem tak upřímný, pane rado, že jsou mi **Turbina-shares** (akcie) tuze špatně mražené, **upon my word!**“ (čestné slovo) (238)²⁴

²³ V textu románu i v editorových vysvětlivkách uveden chybný tvar, namísto správného „good-bye“.

²⁴ Nejspíše tisková chyba. Ve vydání z roku 1969 „...Já akciím rozumím, tak je kupuju a prodávám jako mražené maso...“.

„**Charity cup match** byl mizeráb!“ řekl Mr Mour... (312) (výraz přeložen již dříve – pohár dobročinnosti; v replice je užito i francouzského výrazu s počeštělým pravopisem)

V závorkách opět uvádím překlady editora. Podobných česko-anglických promluv je v románu mnoho, pro příklad uvádím pouze tyto.

Zajímavá je rovněž následující pasáž objevující se v pásmu vypravěče. Ten čtenáři zprostředkovává obsah Mourova česko-anglického proslovu za použití citací anglických výrazů. Komentuje také jeho přístup k oběma jazykům, preferenci angličtiny (což samozřejmě koresponduje s dojmem, který chce Mour u posluchačů vyvolat, jak jsem již zmínila v úvodu této kapitoly):

*Všechno zase stálo a za hrobového ticha naslouchalo, což byla práce nemalá; byloť Mourovi podivuhodně nerozuměti, ač mluvil nesmírně pomalu. Ale řeč jeho byla směsicí češtiny s američtinou, přičemž česká slova mluvil potichu, anglická pak vykřikoval. Pokud bylo lze sledovati, děkoval Mr Mour svým hostům – **ladies and gentlemen!** – za četné účastenství na slavnostním večeru, kterýmž počíná se nový oddíl jeho života, kdy dává navždy „**farewell!**“ (sbohem) své dosavadní domovině a vrací se navždy do vlasti svých otců, kteráž stala se zas jeho **love at first sight** – jeho láskou na první pohled, když ji zas spatřil. (230)*

Výraz „farewell“ je přeložen editorem, výraz „love at first sight“ je přeložen již v bezprostředně následujícím kontextu. Obecně známá fráze s funkcí oslovení překládána není.

Mourovo používání angličtiny vypravěč také ironicky glosuje, jak je patrné z této pasáže:

*Mr Mour neměl pro umělce než právě tento okamžik, neboť hned za ním přistupoval Benedikt Benda, a jemu vstříc: „**My old fellow!**“ (Mour oplýval toho večera angličtinou)... (233) (Můj starý kamaráde!)*

6.5.6.2 Angličtina v replikách ostatních postav

Anglických výrazů v replikách ostatních postav nenajdeme v románu mnoho. Ve většině případů jde o užívání anglického titulu „mister“ – pan. Třetí uváděný případ se liší, replika má ironický podtón:

„Mister Mour!“ řekl pan císařský rada zlomeně, „vy ode mne kupujete mou dceru!“
(239)

„Ještě jste nezvítězil, mister Mour!“ řekla slečna Tynda... (259)

„Má úcta, vašnosti!“ vykřikl buffo tenorista výstředně žoviálně na inženýra Moura, odcházeje, „ať žije master Mour!“ (196) (nepřekládáno; master = pán, mistr x neutrální mister = pan)

V jiném případě postava hovoří anglicky, aby se před Mourem pochlubila svou znalostí tohoto jazyka. Překlad repliky nalezneme ve vysvětlivkách; v rámci angličtiny jde o jedinou poznámku autora:

Ale statečné děvče Tonča Fafrová, kteráž nikdy neopomenula udati drobtý své angličtiny, všecka zrudlá až po kštici, už odpověděla:

„Her sister is in the family way.“ (190-191) (Její sestra očekává rodinu. (Doslovně: ... jest na cestě k rodině.) (pozn. autor.))

Táž postava, Tonča Fafrová, se také stává překladatelkou anglického výrazu, kterému její přítelkyně Tynda nerozumí. Kromě editorova překladu ve vysvětlivkách nalezneme český ekvivalent výrazu o několik stránek dále. Angličtina v ústech osoby tento jazyk neovládající je psána foneticky:

„Heh!“ udělal inženýr Mour, „your sweetheart tam zmrzne!“ a vycenil naprosto svůj chrup neobyčejně krátkých zubů barvy staré sloně – to se však inženýr Mour nesmál.
(180) (váš miláček)

„Jakej svíthárt?!“ udělala Tynda vulgárně, aniž rozuměla anglickému slovu... (180)

Tynda používši chvíle, v níž byl Mour zaměstnán šoférem, optala se Divizny:

„Ty poslyš, co je to svíthárt?“

„Sweetheart? To je miláček,“ odtušila slečna Fafrová. „Proč?“ (185)

6.5.6.3 Angličtina v pásmu vypravěče

Anglické výrazy se v hojné míře vyskytují i v pásmu vypravěče, v pasážích majících souvislost s postavou inženýra Moura. V některých případech je k dispozici překlad editora, autor anglické výrazy nepřekládá.

Inženýra Moura vypravěč označuje jako „Mr Moura“: toto označení je připomenutím let, která Mour strávil v cizině, a narážkou na angličtinu, již tak často používá:

Mr Mour změřil svého nastávajícího tchána opovržlivě výsměšným pohledem, pokud to šlo, a pokračoval. (239)

Ano právě Mr Mour, neboť význam této osobnosti jest v celé věci zrovna katastrofální, neboť Mr Mour zná tajemství Tyndino a její zakletí paní Maynau, kdyby se zpronevěřila vestálčímu závazku svému. (310)

Vypravěč pod vlivem Moura užívá anglické tituly i u jiných postav:

...vyjma miss Tyndy Ullikovy a jejího tatínka... (230)

Anglické výrazy v českém textu vypravěče označují nejrůznější reálie týkající se „Mr Moura“; dotvářejí atmosféru a korespondují s postavou:

*I podal Vénovi bílý lístek, silný jako plaketa, do něhož hlubokým zlatým tiskem vražen obraz Mourovy nové **cottage** a pod ním řádky... (183) (vila)*

*Mourovo **shakes** bylo pověstno, ale tady jeho kosa přišla na kámen. (184)*
(nepřekládáno; smysl je patrný z kontextu, hovoří se o potřesení pravicí, stisku ruky)

A „hall“ sama? (216)

Ani kapku piva, řekl si, a namísto piva poslal stevardy s velikými sklenicemi american drinks. (224)

Do toho všeho řval velký orchestrion vystavený v dining-roomu bez ustání „Yankee-doodle“... (245) (reálie je ve vysvětlivkách editorem objasněna: bývalá americká hymna)

Největšímu zájmu těšil se **bedroom for the mistress** v nejhořejším patře... (245) (ložnice paní domu)

Jindy vypravěč shrnuje, co Mour řekl, a při tom užívá citací anglických slov – ta jsou potom psána kurzívou (podobně v oddíle Inženýr Mour):

...přeslechl jeho narážku na jakýsi zlatý poklad, „**gold hoarded**“, a **by Jove**²⁵ poctivé dělení jeho **surplus revenue** výnosu s účely veřejného blaha... (232) (překlady editora: „gold hoarded“ – zlatý poklad, „by Jove“ – opravdu, „surplus revenue výnosu“ – přebytek výnosu)

Jako psu, a on hrál dnes v rozhodujícím zápasu o **charity cup** ještě pod psa a jisté vítězství svému klubu prohrál. (281) (pohár dobročinnosti)

(V románu se objevuje i český termín „pohár dobročinnosti“; užití anglického termínu je zřejmě motivováno vztahem ke sportu, pro nějž je angličtina typická. Anglickými výrazy ve sportovní terminologii se více zabývám v následujícím oddílu).

²⁵ V prvním vydání románu zřejmě chybně „Jowe by Jowe“. Přesný překlad „by Jove“ = hovor., dnes zř. propánakrále!

6.5.6.4 Angličtina jako jazyk sportu

Užívání angličtiny je typické pro určitá sportovní odvětví: v této roli se angličtina objevuje i v románu *Turbina* (jde o označování reálií z oblasti fotbalu):

Poražený centrforvard²⁶ spílal přespříliš hlasitě nikoli Rapidu, ale těžce atletickému středisku, z něhož Nezmar vzešel... (160)

Jiných následků postoupení Nezmarovo z rezerv Rapidu za goalkeepera prvního mužstva nemělo... (162) (brankář)

*„Kam čumíš?“ zasyčel v bezprostřední blízkosti Vénově **halfback** Patricie, „takovýhle míč pustit!...“ (280)*

*A pustil v **halftimu** ještě dva a v druhém půlčase ještě jeden gól... (280) (výraz přeložen bezprostředně v následujícím kontextu)*

6.5.7 Ostatní výskyty cizojazyčných prvků

Postavu žida Leiba Blumendufta jsem již zmínila v úvodu analýzy Čapkova románu *Turbina*. Blumenduft hovoří specifickou němčinou, židovskou hantýrkou. Krom toho se v jeho řeči objevuje i další výraz z židovského žargonu (nejspíše jidiš), jenž je přímo v kontextu vzápětí přeložen:

Přeměna byla tak dokonalá, že Leib před zrcadlem vida v zrcadle pana Blumendufta, neodolal, s uctivým posměchem se mu poklonil a z čiré zlomyslnosti přál mu „Šono tóvo!“, to jest nového roku, neboť nejen byl dnes šábés, ale i Nový rok. (11)

²⁶ Ve vydání, které podrobují analýze, je výraz „centrforvard“ již psán počeštělým pravopisem, stejně jako např. „gól“, „trénink“ či „fotbal“; v prvním vydání románu (1916) však nalezneme tyto výrazy v původním anglickém pravopise: „centreforward“ či „centre-forward“, „goal“, „training“, „football“. Hovoří-li se o tenise, je i v nejnovějším vydání *Turbíny* zachován anglický pravopis slova „court“. Počešťování sportovní terminologie bylo postupné; v době staršího vydání evidentně ještě převládaly anglické podoby.

V románu se izolovaně vyskytuje také španělština, a sice v pásmu vypravěče. První uváděný příklad je citací postavy; vypravěč cituje, jak říká Armin Frey svému angorskému kocourovi. U druhého příkladu je motivací k užití španělštiny nejspíše autorova snaha o ozvláštnění vyjádření, či dobová zvyklost (v obou případech je k dispozici překlad editora):

Tamerlán, mohutné zvíře žlutavě vinné barvy, jemuž jeho pán říkal „el monstruo ingenioso“, nepodnikal nikdy dlouhé výlety... (153) (geniální obluda)²⁷

... ale náhle, jako když utíná a druhým tětím utne, ustával halas a ustal ševel, jenom exaltado skladatel kritik podržel sólo. (346) (exaltovaný, přepjatý)

Čapek Chod užívá také aramejského prvku, jenž je citací z Bible, ze Starého zákona:

*O výklad i jinde nebylo nouze, ukázalo se, že událost působí na všechny tísnivě, něco sugestivního jako **mene tekel** zelo z runy napříč skla vepsané. (255) (výstraha, varování)²⁸*

6.5.8 Porovnání s prvním vydáním

Román Turbina byl poprvé vydán roku 1916. Toto vydání neobsahuje příliš mnoho autorových překladů.

Z němčiny Čapek Chod překládá pouze pasáže, v nichž hovoří žid Leib Blumenduft (důvodem je specifický jazyk postavy) a neobvyklé výrazy z židovského žargonu („nebbich, kascheme“). Krom toho překládá také repliku paní Maynau: „Du schandlüsterner Amerikaner, du!“, pravděpodobně kvůli užití složitějšího a obecně málo rozšířeného výrazu.

²⁷ V prvním vydání románu „el monstruo ingenio“. Ve vydání z roku 1969 rovněž, ovšem editor připojuje poznámku „správně má být *ingenioso*“. V nejnovějším vydání již ve správném tvaru.

²⁸ Podle Starého zákona varovné znamení babylónskému králi Belsazarovi, sdělené tajemným nápisem (mene tekel ufarsin – spočteno, zváženo, rozděleno), jímž byl předpověděn pád jeho říše. Přeneseně důtklivé, naléhavé varování, výstraha. (www.encyklopedie.seznam.cz)

Z angličtiny je přeložena věta: „Her sister is in the family way“, jediná delší anglická replika, jež v románu zazní. Autorský překlad objasňuje čtenáři také latinský termín „fthisis florens“.

Ostatní cizojazyčné prvky překládány nejsou. Platí totéž, co u výše analyzovaných próz: německým výrazům soudobý čtenář rozuměl, prvky ostatních jazyků nejsou příliš relevantní pro porozumění příběhu – mimo to Čapek Chod zřejmě počítá se čtenáři vzdělanějšími, tzn. se čtenáři s větší jazykovou kompetencí.

7. ZÁVĚR

Jak je zřejmé z mnoha výše uvedených příkladů, jsou prózy Karla Matěje Čapka Choda, ať již jde o povídky, nebo rozsáhlejší romány, z hlediska vícejazyčnosti velmi pozoruhodné a různorodé.

Autor užívá prvků klasických jazyků (latina), jazyků rozšířených a obecně známých (němčina, francouzština, angličtina aj.) i jazyků neznámých, exotických (sanskrt). Používá je jak v replikách postav, tak v pásmu vypravěče. Motivace jejich použití je nejrozumnější: od prostředku charakterizace postavy či vystižení atmosféry, až po citaci či dobový úzus ve vyjadřování. Svou nezpochybnitelnou roli hraje i soudobá jazyková situace, což se projevuje v častém výskytu německého jazyka. Mnohdy má cizojazyčný prvek funkci komickou.

Je zřejmé, že modelovým čtenářem byl Čapku Chodovi čtenář náročnější, vzdělanější. Spisovatel sám měl bohaté znalosti z různých vědních oborů, které při své tvorbě rovněž uplatňoval.

Dnešní čtenář se jistě od čtenáře autorovy doby liší, mj. i ve své jazykové kompetenci. Co dříve nebylo nutné překládat, je dnes opatřeno poznámkami editora (a samozřejmě i naopak).

Užití rozmanitých cizích jazyků je ozvláštňujícím prvkem, který činí Čapkovy prózy čtenářsky atraktivnější.

Resumé

Tato práce se věnuje tématu vícejazyčnosti v prózách českého spisovatele přelomu 19. a 20. století Karla Matěje Čapka Choda. Ukazuje různé způsoby práce s cizojazyčnými prvky, ať se již vyskytují v replikách postav či v pásmu vypravěče, a popisuje různé funkce těchto prvků (funkce charakterizační, dokumentační, atmosférotvorná aj.). Pozornost je zaměřena také na způsoby překládání cizojazyčných pasáží. Práce vychází z odborných publikací zabývajících se tímto fenoménem, především z monografie P. Mareše „Also, nazdar!“

The theme of this work is multilingualism in prose of K. M. Čapek Chod, author, who wrote his romans and stories at the turn of 19th and 20th century. It shows various methods how to work with foreign-language elements, whether in replications of characters or in narrator's zone. It tries to describe assorted functions of these elements (function of characterization, documentation, constitution of atmosphere and other). Attention is also paid to translation. For mentioned purpose this work results from literature which is engaged in this phenomenon, especially in monograph „Also, nazdar!“ by P. Mareš.

Prameny

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Ad hoc!. Pražská akciová tiskárna, Praha 1919.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Čtyři odvážné povídky. Pražská akciová tiskárna, Praha 1926.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Čtyři odvážné povídky. Československý spisovatel, Praha 1960.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Jindrové. František Borový, Praha 1924.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Jindrové. Odeon, Praha 1978.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Jindrové. Vyšehrad, Praha 1987.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Nehrdinní hrdinové. Odeon, Praha 1982.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Turbina. František Borový, Praha 1916.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Turbina. Československý spisovatel, Praha 1969.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Turbina. Československý spisovatel, Praha 1978.

Literatura

ČECHOVÁ, Marie a kol.: Současná česká stylistika. ISV nakladatelství, Praha 2003.

JEŘÁBEK, Dušan: Zralé dílo Karla Matěje Čapka Choda. In ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Jindrové. Vyšehrad, Praha 1987.

JODAS, Josef: Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka Choda. In Eurolitteraria & Eurolingua 2005. Technická univerzita, Liberec 2005, str. 45-52.

Lexikon české literatury. Academia, Praha 1985.

MAREŠ, Petr: „Also, nazdar!“. Karolinum, Praha 2003.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Studie o české próze na přelomu století. Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem 1993.

PETŘÍČEK, Miroslav: O autorovi Turbiny. In ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Turbina. Československý spisovatel, Praha 1969.

STEJSKAL, Václav: Odvážné povídky K. M. Čapka Choda. In ČAPEK CHOD, Karel Matěj: Čtyři odvážné povídky. Československý spisovatel, Praha 1960.

TOMÁŠEK, Martin: Labyrintem díla K. M. Čapka-Choda. Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Ostrava 2006.

TROST, Pavel: Studie o jazycích a literatuře. Torst, Praha 1995.

ULIČNÝ, Miroslav: Cizojazyčné vsuvky a repliky v českých textech. In 14 x o překladu. Jednota tlumočnicků a překladatelů, Praha 1998, str. 5-16.

Slovníky použité při překladech

H AIS, Karel – H ODEK, Břetislav: Velký anglicko-český slovník. Academia, Praha 1997.

Německo-český, česko-německý studijní slovník. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002.

SIEBENSCH E IN, Hugo: Německo-český slovník. Fortuna, Praha 1998.

S TERZINGER, J. V.: Encyklopedický německo-český slovník. Nakladatelství J. Otto, Praha 1921.

N EUMANN, Josef – H OŘEJŠÍ, Vladimír a kol.: Velký francouzsko-český slovník. Academia, Praha 1992.

Ostatní zdroje

<<http://encyklopedie.seznam.cz/>>

